

4470R

355

14
13.

2004

ՅԱՓՇՏԱԿՈՒԹՈՒՒՆ

ՀԱՆԴԵՊ ԾՈՎԱԼՃԻՆ ՄՕՏԱ-ՊՈՒՌՆՐԻԻ

355

ար

ՅԱՓՇՏԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆԴԵՊ ԾՈՎԱԼՃԻՆ ՄՕՏԱ-ՊՈՒԹՆՈՒՒ

ԳՈՐԾԱԴՈՒՆ ԵՒ ՑԱՅԳԱՆՈՒԱԳ

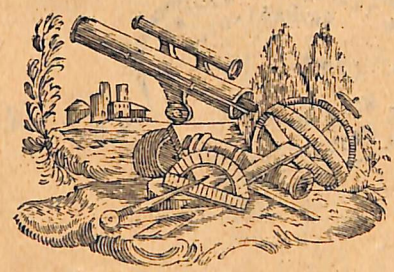
ՏԻԵԶԵՐԱՅ

ԳՐԵՑ

Հ. ԲԱՐՍԵՂ Վ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ՅՈՒՆՏԷՆ ՄԽԻԹԱՐԱՅ

355

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲԵՆ ՂԱԶԱՐ

ՌՅԽԲ—1892

3706

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ՊՈՐՏԱԿ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԻՍԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԱՆԻԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԿԱՌԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԻՍԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԱՆԻԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ՊՈՐՏԱԿ

ԿԱՌԱՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԻՍԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԱՆԻԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԻՍԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԱՆԻԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

3968
41

355-2004

1 \$ 355

թեանդ անուշակ ազդեցութիւններով կ'օծես մահ-
կանացուաց բազմահոգ սրտերը. արձանացի՛ր
պայծառացեալ՝ իշխանաց կղզւոյն և քէնէր—Պաղծէի
վերև, ուր կեցին և մնչեցին երբեմն այնքան ա-
նուանի և փափկակեցիկ փարաւազունք երկրի՝
բազմադրուազ արարուածներով. և անտուտ սըփ-
ռելով քու ձիւնափայլ ամպէդ՝ կաթնորակ ճառա-
գայթներդ՝ արծաթազօծէ և դիեցո՛ւ այն ծոցն և
ծովը, որ իմ տխուր և զուարթ վայրկեաններուս
արձագանգն եւ իւր ծփական ալեաց հետ տարաւ
և բերաւ ծովէ՝ ի ծով: Լոսաւորէ՛ և զուարթացո՛ւ
այն ծովափնեայ ծառաստանաց մէջ կառուցեալ և
ամբարձեալ իմաստութեան և կրթութեան վեհ
տաճարն, ուր ջահաւորեալ կանթեղաց և ալալուրջ
հսկողութեան լուսոյն ներքև կը ննջեն և մնչեն ի
քուն խաղաղիկ՝ զուարթածաղիկ մանկըտոյն առ-
ընթեր՝ նաև հոյլը առաքինութեանց և ուսմանց:
Ախ, եթէ չես դու քեզէն բաւական պարզել իսպառ
խաւարակուռ գիշերոյ քօղն և այն անթափանցիկ
քօղի ներքև ծածկուած համագոյից գաղտնիքը,
խօսեաց գէթ այս իմ ընդարձակուած սրտիս հետ,
ուր ամէն բանէն աւելի գիշերաթամու լուսթիւնը
կը թաղաւորէ և կը ներշնչէ յիս աւիւն նոր. վասն
զի ինչպէս դու իմ սրտիս և մտացս՝ այսպէս և ես
քու խորհրդաւոր լուսոյդ և խոր տպաւորութեան-
ցըդ մէջ կ'ուզեմ գիտել և գմայլիլ էիցս ի հանդէս.
որ առաւել քաղցր և յափշտակիչ հրապոյրներով
կը ներկայանայ ինձ այժմ՝ քան արևու շրացուցիչ
պայծառութեան և տուրնջենային աղաղակներու և
աղմկաց մէջ:

Այո՛, ինչպէս խաւարը՝ լուսոյ, այսպէս ալ գիշերը՝
տուրնջեան հակապատկերն է: Եւ արևուն ծագ-
մամբը կը սկսին համագոյից զարթնուլը, կենաց

առաւօտն և կենսական գործողութիւններ. իսկ ա-
նոր մտնելովն և գիշերի յառաջելովը՝ կարծես թէ
կը մտնէ և կը թանգուզի ընդ երկրաւ և ընդ
քնով նաև ենթալուսնեայց բովանդակ կեանքն և կե-
նաց գործունէութիւնը: Մովսիսակիր ձեռին հրա-
շագործակ գաւազանը դէպ յերկինս բարձրացած
ժամանակ՝ շօշափելի խաւարին հետ՝ մահաբեր
քունն եւ երբեմն պատեց զերկիրն Եգիպտացւոց:
Այս նորանշան իմն էր անտարակոյս. սակայն առ-
կէց շատ աւելի հիասքանչ է և խորհրդաւոր այն
վսեմ երևոյթն, որ ամէն օր մեր աչաց առջև կը
կատարուի այնքան զարմանազան օրինք, և մեզ
համար այնքան ընտելական դարձած բան մի կ'ե-
րեւի: Երբ կենսաբեր արևու վերջալուսոյն հետ՝
ազօտ ճառագայթներն եւ կը կարճատին, և գիշե-
րոյ երկայնեալ ստուերքը գիւթական դաւազանի
պէս երկրագնդիս վրայ կը զարնեն, այն ատեն
կ'ընթանան յարեւելից յարեմուտս Գիշերոյ անե-
րկոյթ արբանեակները՝ Թմրուքիւն և Քոռն. ու
րոնք անիմանալի զօրութեամբ և անծանօթ նրբ-
անցքներէ թափ անցներով բոլոր կենսունակ արա-
րածոց բնութեան և գործարանաւորութեան խորն՝
իբրև անուշակ օշարակով կը սրարբեցնեն զամէնքն
ալ, և հրաշալի յեղափոխութիւններ յառաջ կը բե-
րեն կենդանական, բուսական և նոյն իսկ հանքային
կարգերու և խաւերու մէջ: Այն ատեն, արդարեւ,
փոխանակ տուրնջենային գործառնութեան՝ կը յա-
ջորդէ ընդհանուր գործադուլն գիշերոյ:

Հաւք և թռչունք՝ ինչպէս են առաջինք ի զարթ-
նուլ և ի տեղաշարժութիւն, այսպէս ալ յառաջ
քան զամենեսեան կը փութան ի դուլ և ի դա-
դար: Արծուին հոլաթեան չտեսներով այլ եւ իւր
հեռատես աչաց պայծառացուցիչն և միակ աղբե-

բակը՝ բոցակէզ արփին, կ'ամփոփէ շտապաւ իւր կորովի թռիչներն, և յուզելով օդոց և այերց խաւ 'ի խաւ ալիքները՝ կը խոնարհի և կը ծածկուի սեպածև ժայռերու և քարանձաւաց ստուերացը մէջ, սպասելով անհամբեր այգուն և արևուն: Բռնակալն և իշխող չորքոտանեաց առիւծն և վագր, այսպէս և ջոկք ամենի գազանաց, ոյք զտիւն ողջոյն կը լնուն անտառներն և անապատներն իրենց գոչումով և գոռումով, և ոյց մոնչիւնն և եթ կը դողացնէ սարսափմամբ ուղևորս և երէվայրիս, մեղմացած իրենց եռանդանէն՝ կը դառնան վաստակաբեկ, և իրենց որջերուն մէջ կը փակուին: Անոնց հրացայտ աչքերն անգամ ստիպուած են շիջելափառ նիրհել 'ի քուն թանձրութեան. և քաղցէն աւելի՝ լոյսը կարէ զարթուցանել զնոսա վերստին: Սոսկավիթխար փիղն, որ իբրև անյագ ճարակաւոր՝ կոյս անտառաց մէջ դարաւոր մայրիս իսկ իւր քնթոնոցով արմատախիլ կ'ընէ, արբեալ գիշերաթամու մրուրով՝ մանդէն բլուրի մը պէս յեց առ կաղնեաւ կը ննջէ և կը խորդայ. իսկ անոր հաստաբետ սրունքները թէև կրանիտեայ սիւներէն աւելի կարծր և անտեղիտալի՝ կը ճոնչեն հսկայաբերձ իրանի ներքև, առանց ճարձատելու: Ահագնացայտ վիշապ օձերն և կրիաներ, ոյք արևու բոցատապ ճառագայթից տակ կ'եռային և կը գեռային, գիշերոյ խոնաւ օդը ծծելուն պէս՝ հինաւուրց բլուրներու նման կը պաղին և կ'իյնան անխլիրտ 'ի ցամաքի, ինչպէս մեծամարմին կէտերն ալ Ովկիանոսի անդընդոց մէջ խարսխեալ ժայռերու և արշիպեղադոսներու հանգոյն կը մնան առ ետեղ: Միջատնեւրն՝ ոյք անթիւ բազմութեամբ և բազմազան կարգօք բոլոր օրը կը թնդացնեն իրենց տղզիւնով և բզզիւնով, և զեռուններ՝ որոնք բոլոր հողը կ'ոգևո-

րեն իրենց շարժումով, կը լռեն խապաւ և կ'ընդարմանան քնով անդ՝ ուր վերահաս գիշերը կը գողանայ անոնց աչաց լոյսն, և կը կաշկանդէ թեւերը. այնպէս որ շատ անգամ շնչաւոր կարգի այս վայրայած ծաղիկները՝ բուսական կարգի անշարժ ծաղկանց բաժակներուն և անուշակ համբուրից մէջ կ'անցնեն իրենց գիշերոյ ժամերը. մանաւաղ թէ ոմանց կեանքն այնքան կարճ է և վաղանցուկ, որ կը միացնէ դքունն ընդ մահուն: Բայց թէ ի՞նչ է առաջնոց զգացած հաճոյքն և երջանկութիւնն, ինչպէս ե վերջիններուս կեանքն և մահը՝ իրենք իսկ գիտեն ոչ. զի հողէ կը ծնանին, բուսով կը մնանին և անդրէն շուտով 'ի հող կը վերադառնան, թողլով զկնի անհամար յաջորդներ: Բուսական աշխարհի հսկաներէն սկսեալ, որոնք կը ծնանին և կը ծերանան հասարակածին մօտ կամ բարեխառն կլիմայից ներքև, ծաղկաբեր ծառեր և ծաղիկք առ հասարակ՝ գիշերոյ ազդեցութեամբը կ'ամփոփեն իրենց թերթերը շուրջ զբաժակօքն, որոնց վրայ ներգործեցին բոլոր օրն արեգական ջերմութիւնն և լոյսը, քիմիական ճառագայթներն և կաղային և թթուութային գործիչներ, և տեսակ մի քնոյ կ'ենթարկուին՝ զոր ինչպէս անոնց համար զգալն անհնարին է, այսպէս ալ մեզ բացատրելը: Բոլոր բուսական կեանքն և կարողութիւնը՝ զոգցես իմն կեդրոնացած են արմատին մէջ, և արմատն է միայն որ 'ի մեռելական լուծեան անդ կ'առնու և կը բաշխէ զկենսունակ հոյզս և հիւթս 'ի բարունակս և 'ի բունն, ուր հարիւրաւոր և հազարաւոր անհատներ կեան և կը մնանին իբրև 'ի միում գեղատառնի. որոնք թէև տեսակաւ նման են իրարու, բայց ոչ նոյնպէս տիօք և զօրութեամբք: Բարբառը միայն հասարակ է անոնց, որ այն ինքն է յռոքիւն

ի միայնությունն և միայնությունն՝ ի բազմաշնորհ
քանակ։ Այն տարեւոր հովիւ, որ կը շնչէ ամէն օր
յեւա միջօրէի և ամէն աշխարհ, այն քաղցրաշունչ
գեփիւռներն՝ ոյք բնութեան ձեռքով գործուած
հովահարներու նման ծածանելով բոլորեքեալ օդն
և կիզիչ ճառագայթները՝ կու գան, կը խաղապա-
տեն և կը զովացնեն մեր քրտնաթոր երեսները,
մանաւանդ թէ կենդանարար շունչ մ'ի սփոփանք
կը սփռեն մահկանացու բնութեան վրայ, կը սկսին
հետ գհետէ գաղբիլ, և կամ անհետանալ յայրս և
յայերս։ Դադրած են այն լայնատարր գործարան-
ներն, որոնք մի մի վառարաններ են ամենազգի գիւ-
տից և գործառնութեանց։ Իսկ գործատեարց բըռ-
նութեան և տխուր հարկի ներքեւ շարժող այն մե-
ղէն և մետաղեղէն մենքեայքն, որոնք տասնեակ
ժամեր անընդհատ ճոնչելով և գործելով՝ կը հա-
շին և մաշին, գիշերաժամուց մէջ միայն կարեն ա-
զատ շունչ առնուլ, եթէ օրէն իցէ անգործութիւնը
կոչել ազատութիւն։ Դադրած են արդէն ստորերկ-
րեայ հանքերու և գետնադամբաններու մէջ ոգես-
պառ՝ այն թշուառ արարածներն, ոյք կորանցնելով
իրենց առողջութիւնը, կենսական զօրութիւններն
և աստուածադիւ պատկերը, կամ այն է որ անմար-
մին ուրուականներու նման կը շարժին անբար-
բառ՝ աղօտաճաճանչ լուսոյ մ'ի ստուերաց մէջ, և
կամ անհոգի արձաններու և մեռեալ պատկերաց
պէս ինկած են աստ կամ անդ, աւազ, կարծես թէ
աւելի մահաբեր օդը՝ քան թէ քնոյ և գիշերային
հանգստեան կենսունակ բաժակը ծծելու համար։
Դադրած են և այն քաջակազմ և հուժկու բեռնա-
կրաց աւազելի երանն և կարաւանն, որոնք թէ-
պէտեւ մեզի պէս ուղիղ ընթանալու և մարդկապէս
ապրելու համար ծնած են, բայց անոնցմէ շատերը՝

տնանկութեան և ծանր բեռանց տակը կորացած՝
անարգ տրմուղներու նման կ'իյնան ի գետին։ Իսկ
այլք գիշերային հանգստեանը դեռ չի հասած՝
դառն և անմխիթար մահուան միջնորոտին մէջ
իրենց յետին շունչը կու տան և կ'առնուն։

Սակայն գիշերաժամու միութեան հետ՝ խօլական
լուսթիւնն ևս կը յառաջէ մեծաքայլ. մանաւանդ
թէ արդէն սկսած է թագաւորել ամենուրեք, ածե-
լով ընդ իւր՝ անողոք հարկ մ'ի աճապարանք։
Մեծամեծ շահաստանաց և ոստաններու բազմա-
մարդ փողոցներն և հրապարակներ իսկ, որոնք
դարուս և ժամանակիս խղիւսեան դաշտեր հա-
մարուած են, քիչ առենէն գերեզմանատանց նման
անբարբառ լուսթեան պիտի ենթարկուին։ Միայն
թէ անոնց մէջ երկնաբերձ նոճիներ կը տատա-
նին լուսնի լուսով, իսկ ասոնց մէջ նուազ բազ-
մութիւն մի՛ բարեկեցիկ և զբօսասէր մարդկանց։
Եւ այն իսկ գիշերուընէ գողցած պարապոյ վայր-
կեաններն՝ առաւօտեան բազմազանձ ժամուց հետ
փոխանակելու համար։ Բայց և այս հարկ ինչ է
անխուսափելի մարդկային ընկերութեան, որ կը
խուսէ ի միայնութենէ։ Բաւրէ, քանիններ իրենք զի-
րենք երանիկ և երջանիկ կը համարին այդ վայր-
կեաններն ուրախութեամբ անցունելուն համար,
և քանի՜ք արդեօք թշուառ՝ զայնս յանախնկալ
ժամու ի սուգ և ի տրտմութիւն փոխուած տեսնե-
լով։ Սակայն իսկզբանէ այսպիսի սովորոյթներ
չկային, և ոչ ալ բնութիւնն ստեղծեց մարդկային
անհատներն իրարմէ անջատող այսպիսի մեծամեծ
խտրոցներ։ Իսկ քաղաքակրթութեան և բարոյից
են արդասիւք, և ժամանակն և պահանջը են, ոյք ծը-
նան այսպիսի քաղաքակրթութիւնս և բարս, յառա-
ջելով միշտ դարուց և ամաց անխնդրուն վրայ և

և յաղթերով կենաց և կենցաղակցութեան դժուար-
ընդել պայմաններուն և պայքարներուն :

Իսկ դուք, Բաժա՛կո՛ւ երջանկութեան և Մրո՛շր
թշուառութեան, որք կրկնահոսան աղբիւրներու
նման բղխեցիք մարդկութեան արմատէն և կը
մնայք միշտ անմեկին 'ի մարդկանէ, մանաւանդ թէ
կը վարէք իսկ զանիւ մարդկեղէն կենաց և զաղ-
բիկն հոգեշարժ 'ի վեր և 'ի վայր. օն առեալ՝ հե-
ղայք զեղայք այն սրտերու մէջ, յորս կ'իշխէ գի-
շերն օրակուլ 'ի ժամուս, և որոնց մէջ կարելի բը-
լայ թերեւս գտնել դու և զաղար ընթացից ձերոց:
Մակայն ոչ զի ինչպէս երջանկութեան և թշուա-
ռութեան ամաններն են գիւրարեկ և գիւրափո-
փոխ, այսպէս ալ գիւրաւ պիտի փոխուին կարճա-
տեալ վերջալուսէն թողած վերջին վայրկեաններն՝
'ի նախընծայ ժամս երկայն և տխուր գիշերոյ, և
օրուան զուարթածայն բերկրութիւնն 'ի խոր լուռ-
թիւն բազմահառաչ: Բայց թխատիպ, Մտռե՛րոյ
գիշերոյ, ո՛վ, որ կը փութաս Եւդոսի նման ծովուց
և ցամաքաց վերեւէն՝ խոնաւ ձեռքդ ձգելու տիե-
զերաց սև վայրագոյրը, թոյլ տուր ինձ պահ մ' ևս
խարսխեալ 'ի միջակէտն ազգաց և աշխարհաց՝
գիտել ծովածուփ մարդկութեան վերջին ալիք-
ներն, որք արուեստական լուսոյ և գիշերախառն
ստուերաց մէջէն ընթանալով՝ կը բախին իրարու՝
առանց խորտակելու, և կը ձեպեն 'ի զաղար: Եւ
գիտե՛ս արդեօք, ընթերցող, թէ ո՛րն է այդ միջա-
կէտը: Ոչ Պարիզ աշխարհամուտ, ոչ Լընտըն բազ-
մաթողով, և ոչ իսկ Վիեննա կամ Բեռլին, Պետեր-
բուրգ և կամ յաւիտենականն Հոլովմ. Ոչ: Այլ է
նա ինքն Կ. Պօլիս, է որրանն և որորողն բազմամ-
բոխ բազմաթիւր ազգաց և ազանց. ուր կու գան
կը միանան Սև ծովն՝ ընդ Մարմարայ, Սսիա՝

ընդ Եւրոպիոյ և Արևելք՝ Արևմտից հետ հրա-
շապէս:

Դարձներ աչքերնիս մեծ կամուրջին վրայ, որ
արուեստական կամարով, կամ լաւ ևս հօրիզոնական
շղթայով մի կը միացնէ զանարուեստն Ոսկեղջիւր՝
ընդ Վոսփորունի: Կրկին հրաշալիք բնութեան.
յորս մարդկեղէն արուեստն՝ ևս քան զևս կ'արտա-
փայլէ: Հարիւրաւոր ազգերու և տարազներու վեր-
ջին մնացորդքն՝ հոս կու գան և կը խոնին. այնպէս
զի կարելի է ըսել, թէ հիւսիսային ծովափանց
վրայ թեապարող երամ երամ բաղերու բազմու-
թենէն աւելի սոցայս է ակնապարար և ուշագրաւ.
մանաւանդ այն հարիւրաւոր բարբառներն՝ ոյք
միահաղոյն՝ բայց խառն 'ի խոռն կը հնչեն 'ի լսելիս՝
բիւր հոգեծփանօք: Մարդկային յորձանքին հետ
կենաց և ապրուստի մեծագոյն մրցանքն ևս հոն կը
կեդրոնանան և անկէ կը սփռին յարուարձանա քա-
ղաքին: Շոգենաւուց, թրամկայից և կառաց գոր-
ծագուլն ևս մօտեցել է. ահա կը լսուի նոցա վեր-
ջին սոյնն ևս՝ ծովու նահանգաց և յուշկապարիկ-
ներու ձայնին հետ, և ամենուն ընթացքը կ'ուղղի
դէպ 'ի առ այնս: Ոմանք կարծես թէ Ամօռի թեւ-
րուն վրայ յեցած կ'երազեն դէպ 'ի տունը, դէպ
'ի այն ընտանի յարկը, ուր տխուր գիշերոյ ազդե-
ցութեանը դեռ բոլորովին չեն թարկուած՝ կը կար-
ծեն իրենց սիրելի որդւոց և ամուսիններու խան-
դակալթ գգուանաց մէջ քամել երանութեան բա-
ժակը: Ոմանք սպիտակ մակոյկներու և մոշերոշ
մէջ նստած և պճնազարդեալ՝ ձիւնաքատակ կա-
րապներու նման՝ կը սահին պաղպաղուն ջրանցից
վրայէն, մնչելով 'ի սրտի կամ 'ի բերանի սիրոյ եր-
գերը: Բայց ո՛րքան աւելի նազելի պիտի լինէին
այնպիսիք, եթէ շուայլ արդուզարդի համար վատ-

թիւններ կը ներգործեն այժմ 'ի լուծեան և 'ի մահաթմբի բնութեան արարածոց: Ի՞նչ է կեանքն և գործարանաւորութիւնն. ուստի՞ կը սկսին և ուր կը վերջանան: Ի՞նչ է գիշերն և գիշերախառն լուծութիւնը: Ի՞նչ է արթնութիւնն և քուն. ու ի՞նչ են այն համայնածախ թթուումներն, որոնք դարձեալ համայնից կեանք կու տան և շարժումն. որոնք յերկրէս կը յառաջագային և կը վերադառնան առ երկիրս. — Ի՞նչ է այս անհուն անըրպետութիւնս, որուն մէջ կը շարժին և կը շրջին յաւիտաբար հազարք հազարաց և բիւրք բիւրուց լուսաւորաց: Միով բանիւ, ի՞նչ է այդ համագոյից պարաօութիւնը կամ մանաւանդ Տիեզերքն, որ ամենայն ինչ իւր մէջ կը պարունակէ (բաց յամենաստեղծ Արարչէն). որ կը շարժի և կը շարժէ բիւրաւոր արեգակներ. որ կը հնանայ միշտ և միշտ նոր է. — Ի՞նչ ծածուկ զօրութիւններով ապականութիւնը՝ ծննդեան կը փոխուի և ծնեալը՝ վերադառնալով կ'ապականի, և այս շրթայաշար յաջորդութիւնս՝ ուր պիտի յանգի վերջապէս, կամ ո՞րն արդեօք պիտի ելլէ յաղթական այս պայքարէս:

Ա՛խ, գաղտնիք են այս ամենայն և դժուարակնճիւղն առեղծուածներ՝ բնութեան քողին տակ ծածկուած, մանաւանդ թէ երկրիս կեդրոնէն աւելի թանձրագոյն պատեանի մի մէջ պատատուած: Հողապատեանս աչօք անկարելի է հայել և նկատել զհետս նոցա, թէպէտ օձի և արծուի հեռատես բիւրեր ևս կարելի ըլլար յարմարցնել: Ա՛խ, երեւոյթները միայն սովոր ենք մենք գիտել և ոչ թէ գոյացութիւնը: Իսկ գերբնականին և յայտնութեան ձայնը քաջ 'ի բացեայ կը հնչէ մեզմէ, որուն խուլ արձագանգն հազիւ ուրեմն կը հասնի մեզի՝ բնական խորհրդոց նկատմամբ:

Սակայն ոչ. թէպէտ և կէտ մի եթ փոքրիկ իցեմ ես առ մեծամարմին տիեզերօք, և տիեզերական պարունակին մէջ ծնանիմ, ապրիմ, գործեմ և մեռնիմ. բայց չեմ բնաւ կապուած և կաշկանդուած անկէ: Եւ եթէ չնչին գործարան մի միայն հողապատեան աչաց՝ կարող է առ ինքն ձգել զլուսապատկերս անտանելի աշխարհաց, մանաւանդ թէ Տիեզերաց իսկ գլխովին, որ կը հղովի իմ գլխոյս վերև. ինչո՞ւ ուրեմն չպիտի կարենայ բանական միտքն ևս, լուսաւորեալ 'ի նշուլից գերաբուն լուսոյն, հետազօտել գնրբինս և զթագուն որակութիւնս իրաց բազմաց. վասն զի ինչպէս աչքն ամէն մարմին, ամէն գոյն և ամէն ձև տեսնելու, այսպէս ալ միտքն՝ ո՞ր և իցէ էութիւն մ'իմանալու և ըմբռնելու համար հաստեալ է 'ի բնէ:

Այո՛, արեալ գիշերաժամու հզօր ազդեցութիւններով և զինեալ այս աստուածատուր և թափանցիկ հեռագիտակովս՝ կը նետուիմ ահա մեր կիսագունդը պատող, իսառա՛ր և յռոշքիռն, ձեր մէջ. յածելու համար ծովէ ծով, ցամաքէ ցամաք, լեռնէ լեռ, անտառէ անտառ, աշխարհէ աշխարհ, միջոցէ միջոց, ժամանակէ ժամանակ, սերնդոց 'ի սերունդըս, յարարուածոց յարարուածս և վիպաց 'ի վէպըս. որովհետև ասոնցմով կը միանան մասունքը բոլորին հետ՝ տիեզերաց Յայգանուազը կազմելու համար. և բոլորն է՝ որ կը հիւսէ գնորն և զհին, զգործարանաւորն և զանգործարան էակս. որ իւր նորապեանց դաշնակաւորութեամբը կը յօրինէ մեր սրտին և մտաց յափշտակութեան, ինչպէս նաև հանրական կարգի, մշտամրմունջ քնարը:

Բայց նախ քան զամենայն ներուի ինձ երկու խօսքով հարթել դժուարութեան այն ժայռը՝ որ կ'արգելու իմ ընթացքս յառաջելու անդրագոյնս,

և յարգարեւել զուղին, որ կը հանէ 'ի նշանակն : Արդ, գիտենք թէ ձայնը՝ թրթումանէ մարմնոց և ընդ օդս ծածանելէն յառաջ կու գայ, իսկ թրթումանքն՝ 'ի շարժմանէ : Ուրեմն եթէ եղաւ գործադուլ հասարակաց և կասեցաւ շարժումը, լուծութիւն միայն մեռելական է բաժին գիշերոյ, և ոչ թէ ցայգանուագ տիեզերական :

Այո՛, այսպէս պիտի լինէր, եթէ տիեզերք առհասարակ 'ի նմին ժամու գործադուլ ընէին, և կամ 'ի դադարելն՝ բացարձակ անգործութեան ենթարկուէին : Այլ, ընդհակառակն, մէկ կիսագնդին վրայ կը կատարուի այն երեւոյթն, ուստի իւր մնաս բարեաւն ըսելով արարածոյ՝ մեկնած է լուսատուն և կենսաբերն ենթալուսնայց՝ ակն արեւու, և գացած է արթնցնել միւս կիսագունդը : Իսկ բնութեան արտաքին գործողութիւնքն և կենաց կցորդութիւնքը դադարած ժամանակ՝ ներքինները կը սկսին . ինչպէս կենդանականին ձայնը լուծ ժամանակ, անկենդան կարգերը յառաջ կը մատչին : Այսպէս ուրեմն ներանձնացեալ աշխարհն՝ իւր շարժողութեամբք, գործողութիւններով և կենաց կցորդութեամբք եթէ ոչ բոլորովին, այլ շատ տարբեր է արտաքնայարգարէն . անտարակոյս տարբեր կը հնչեն գիշերաժամուց լուծեան մէջ նաև անոր յօրինած ցայգանուագն և մեր վրայ ազգած տըպաւորութիւնքը : Զիք անգ անշուշտ Բէթովն կամ Մայերբէր, ոչ Շուբէր կամ Ռոսսի, ոչ Գունս կամ Վէռդի, չիք և հոյակապն Վագներ . այլ է ձայն բնութեան և բնութիւնք համագոյից, որք մերթ կ'երգեն և կը խօսին, և մերթ կեան լռիկ և մնջիկ . սակայն անոնց լուծութիւնն իսկ երգ է, մանաւանդ թէ առաւել ազդեցիկ քան զամենայն երգ :

Այո՛, մթութեան մէջ ինչպէս ազօտաճաճանչ լոյսն

անգամ աւելի գեղեցիկ կ'երևի և հրապուրող աչաց, այսպէս ալ գիշերային լուծեան մէջ նուազեալ ձայնն իսկ բնական աւելի անուշ է և աւելի ազդու լեզուով մի կը խօսի մեր լսելեաց և սրտի թեւերուն հետ : Այո՛, ջահից կամ ելեքտական լուսոյ մէջ ոչ միայն ազամանդն, այլ նոյն իսկ ազամանդակրին գեղն աւելի կը փայլի և կը մոգէ . սակայն լուսէն և գեղեցկութենէն աւելի ձայնական գաղտնիքն է, որ սրտերը պէս պէս յուզմամբք և մտքերը՝ խոհերով կը լեցնէ : Մանաւանդ թէ խօսուն և անխօս էակաց բոլոր ցաման և ցանկութեան արտայայտութիւնները՝ ձայնին մէջ կը կեդրոնանան, երբ լոյսն և գեղեցկութիւնն արգէն իսկ անհետացած են շիջեալ փառ : Զայնը միայն է սիրոյ և ատելութեան թարգմանը, որ կ'երգէ շատերու զուարթութեան յառաջաբանն և տրտմութեան վերջաբանը : Զայնը միայն կը համոզէ և կը յաղթանակէ . միով բանիւ ձայնին մէկ վանդիւնը՝ շատ է երբեմն 'ի փրկութիւն կամ 'ի մահ :

Տիեզերական ցայգանուագին ծրագիրն և ձայնանիշերը՝ մեր մտաց մէջ գրոշմուած են՝ իբրև անյեղլի և մնայուն յենթակայի : Սիրտն է այն ամենագոյուն և կատարեալ գործին, որուն աւարտերու կամ ստեղանց վրայ կարող է երգել մէն մի էութիւն, մէն մի բարութիւն, և մէն մի գեղեցկութիւն, որ կայ կամ կ'երևի և կը շարժի . և երգն ինքնին ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ չափով և թուով շարժմանց և թրթումանց յառաջածագը, որ կը զաշաւ կաւորի մեր զգացմանց և իմացութեան հետ :

Այսպէս ուրեմն գիշերաժամուց լուծեան մէջ կ'երգեն այն հարիւրաւոր դարերն և մարդկային սերունդքը, ոչ բազդաւորութեան և անբազդութեան անիւներուն վրայէն դառնալով՝ անցին գնա-

ցին, թողլով մեզի միայն զուարթ և տխուր արար-
ուածները՝ աշխարհիս մեծ թատերաբեմին վրայ։
Կ'երգէ արարացի ուղևորն և գիշերադնայ կարա-
ւանն՝ իւր աշեղ այծեամն և ուղտերամը։ Կ'երգէ
Պարսկին իւր Ռիւստէմն և Թէհմինան։ Կ'երգէ
Հեյլէնն՝ իւր Հերակլէսն և Հեղինէն։ Կ'երգէ Հայն՝
իւր Սաթինին և Արգամը։ Կ'երգէ Տաճիկին իւր
կիսալուսինն և լուսաբեր Արուսեակը։ Կ'երգէ
խափշիկն և վաշկատու Գնչունն՝ իր վրանն և վրա-
նապահ շներամը։ Կ'երգեն խուժն և դուժ՝ իրենց
սրտի սիրածն և սիրոյ անձնաւորութիւնը։ Ախ
կ'երգեն անլուելի ծովերն իրենց մշտատատան ալ-
եօք և ալեծուծի գոշերովը։ Կ'երգեն գետեր և աղ-
բիւրներ՝ իրենց կարկաշաձայն խոխոջանօքը։
Կ'երգեն հովանաւոր մայրիք անտառաց՝ իրենց սա-
ղարթագեղ օստերով։ Կ'երգեն հովեր՝ իրենց սուր
կամ թաւաձայն սոյլերով։ Կ'երգեն տատրակն և
աղաւնին իրենց մեղամաղձօտ մեղեդիներով։ Կ'եր-
գէ անտառաց շահապետ և գիշերոյ խօսնակ՝ առ-
խակն իւր հազար և մի երէջներովն և դայլայլիկ-
ներովը։ Կ'երգէ իշխողն լճաց և լճածին շուշանաց
սիրատարի կարապը։ Երգ է նաև գառնուկին մա-
յիւնը, կատուին մշուշունն, ուղի մըկըկոցը, եղան
վաղելը, արագաղի կանչելը, սիրամարդի սրաձայն
լալիւնը, հնդկահաւի կոշոյն՝ կոշոյն, սագի և բա-
դի մեծագոյն դա՛ դա՛ դա՛ն, շան հաջումը և բոլոր
այն բազմանաւոգ ձայները, որոնք կը լսուին կամ
ընտանի յարկին տակէն, և կամ բացօթեայ դաշ-
տէն և բացական անտառներէն։ Երգ է, մանաւանդ
առաւել քան զամենայն երգ քաղցր կը հնչէ ման-
կան գիւնցումն և ի ծոց գորովագութ մօրը մոչելը։
Կ'երգեն միջատներն և զեռուններն, որոնք մար-
գաց և շուշանաց փափկիկ անկողիններու մէջէն կը

Ֆսսան ու կը փսսան՝ ի լեզու խորհրդական։
Կ'երգեն գորտեայք և պարզ համօրէն տրիտոնից,
սալամանդրաց և արքայախոյ՜ իրենց կո՛ռկոռն,
ռաւահոռա՛ն, նե՛ գառարն ու մե՛ռռալ մե՛ռռալը։ Կ'եր-
գեն շատրուանները, ջրվէժք և ձկունք՝ իրենց ան-
նման ցի՛րփիլն և ձի՛փձիփր լուսնեկին մէջ։ Կ'եր-
գեն այն անհամար մանրաճճիւներն՝ ոյք հազիւ թէ
կենաց նուաղեալ շունչ մի կ'առնուն և կու տան ընդ-
մէջ օդոց և հողոց. և կը ճգնին յօրինել զօղն
անգործարան կարգաց՝ ընդ գործարանաւորս, և
գործարանաւոր կարգը՝ շնչաւորաց հետ խոր-
հրդաւոր յօդիւ պարաւանգել։ Կ'երգէ գաղթա-
կան կռունկը կըթղաձայն, եկեալ գոգ իմն աւետա-
բեր մեր բացական հայրենիքէն, և կ'երթայ ի մեծն
հեռաստան։

Ձարթի՛ր ի ձայն նուիրական հաւուն և դու, ո՛վ
իմ՝ վշտակիր պանդուխտ, եթէ ննջեցիր երբէք
խաղաղիկ. դու՛ որ թողլով ի տան զամուսին և
որդիս սիրելիս, կը հառաչես անքուն այս նշգեհ
ափանցս վրայ։ Ձարթի՛ր ի նուագ քու տխրա-
նոյշ բիւր արտերովդ և վախերով. սագէ հոգետաւիդ
և վշտահան սրտիդ քնարն, եթէ չունիս դաշնա-
մուր. ձայնէ առ եկաւորն օգաչու, ձայնէ առ աւե-
տաւորն Հայոց « զԵռունկ ոռտո՛ի՞ կոռ գաւն »։ Հար-
ցուր զմիւլքերդ ու այգիսդ, հա՛րց մանաւանդ
զեղերամայրդ Հ — ն։

Կ'երգէ և մայրն համօրէն երկրածնաց լուսինն,
որ իբրեւ անծերանայի յաւերթահարսն երկնից՝ կը
նաւարկէ օղեղէն ծովուն վրայ, և սփռելով ի վե-
րուստ իւր լուսագեղ վարսերն երկրիս երեսին՝ առ
ինքն կը գրաւէ զսիրտս արարածոց։ Կ'երգեն այն
բիւրաւոր և միլիոնաւոր աշխարհներն, ոյք դարձ-
ադարձ շրջանօք կը հղովին յաւիտենական խո-

բերէն՝ դէպ 'ի մեր հորիզոններ, և մեր հորիզոններէն՝ ալ անծանօթ խորոց մէջ. ոչք կաթեցնելով իրենց ջինջ պարունակներէն չողակնապարար, կը շարժին, կու գան և կը խօսին մեր հոգւոյն հետ: Կ'երգեն մանաւանդ այն լուսաւոր աշխարհաց մէջ բնակող՝ բայց մերիններուն նման կամ աննման ուրիշ էակներ, որոնց կեանքն ես, անշուշտ, մերոյս պէս անյագ կրից յարատե կռուի մէջ է, և կ'եռայ ու կը գեռայ իւր բազմապիսի ցաւերովն և բերկրանքով 'ի վեր անդր, ինչպէս մերն ալ 'ի ստորին կողմն երկրի: Կ'երգեն վերջապէս երկինքն և երկիր՝ բոլոր իրենց պարառութեամբք. կ'երգէ և գիշերն իւր խորախորհուրդ ճգնաժամերով, և մեր լսելիք բաւական չեն 'ի լուր նոցին: Եւ յիրաւի, եթէ անշունչ սրինգն միայն լի է այնքան ներշնչութեամբք, և անխօս քնարն՝ այնքան խօսուն, որչափ աւելի ուրեմն ընդհանուր կարգի այս ցայգանուագըս, ուր անշնչոց հետ՝ շնչաւորք եւ ընկերացած են, և բնութեան հետ՝ հոգեբանական աշխարհն ևս կանգուն կեցած և կ'երգեն իրենց բիւր բարբառներով և տպաւորութեամբք: Ո՞վ կարէ կալ այլ ևս անդգայ, երբ անբացարելի ներշնչութեանց և զմայլմանց այն մագնիսական հոսանքներն, որոնք կ'ընթանան բնութեան խորերէն՝ մեր սրտից խորշերուն մէջ և մեր սրտերէն այլ փոխադարձաբար դէպ 'ի բնութիւնը, կարծես թէ անխուսափելի հարկ մի կը ծնանին մարդուս մէջ՝ անձնատուր ըլլալու աղբերց և գետոց, որք խօխալով կ'ընթանան և կը կոչեն զսիրտ. մարգագետիններու, ծաղկազարդ հովտաց և ծառաստանաց, որ նորախայծ ժպիտով մ' և գորովալից գթով կը թուին փարիլ զմօք: Միով բանիւ, մահկանացուն մարդոյ երբ այսքան ներգաշնակութեանց և յափշտակութեանց

մէջ ստիպուած է թողուլ իբրեւ զինքն 'ի նինջ այս հասարակաց մօր գրկաց մէջ, ինչպէս անպարտելի հսկայն հինաւորաց՝ 'ի գիրկս Դալիայ, անդէն կը լսէ անմահ հոգւոյն ձայնը. 'ի վեր, 'ի վեր անդր, անոր և քու Սրարչիդ ծոցը. 'ի վեր յաղբիւրն աւմենայն բարութեանց: Եւ մինչդեռ մարմնասէրն և վատշուէրը՝ գերեալ են 'ի ձեռս զգայական հաճոյից և խօրական անընց, որոնք խաբեպատիր փղտացւոց նման գաղտագողի կ'ընդմտանեն 'ի ննջասենեակս և յառագաստ անդր հարսանեկան. մանաւաղ թէ երբ սղքա գիշերային մրուրովն արբեալ և թմրեալ կը զնին իբրեւ զհողբեռն գերթ գիական ցուրտ, անդիէն կը լսուի կուսական սրսկապանէն առաքինեաց մենամարտութեան ձայնը, որոնց մէն մի արիական ընդդիմադրութիւնն 'ի փորձութիւնս՝ չքնաղ յաղթանակ է սրբութեան և պսակ փառաց. մէն մի զղջական աղաղակն՝ արժանիք է բերապատիկ վարձուց հատուցման:

Ահ, նաեւ օրուան ակնախտիկ լուսոյն մէջ սեթեթեալ քանի՜ քանի տգեղութիւններ և, բնական տգեղութենէն աւելի գէշ, արուեստակեալ գեղեցկութիւններ ո՞չ արդեօք գիշերաժամու մթնութեան մէջ յայտնուեցան և կը յայտնուին, ինչպէս գիշերոյ նման լուռ և խաւարամած պատրանքներն և պատրող վայելքն ևս շուտով կը լուծանին և փարատին այս պահուս, թողլով միայն ցաւս և հառաչս՝ առ անցեալն և յապագայն: Նա միայն նուազ պիտի ցաւի, որք թէ իւր պատրանքներն և թէ ստոյգ կարծեցեալ վայելքն սղատօրէն ընտրած է, և գիտէ վարել իւր կենաց դեակն այնպէս 'ի ձախող ելս բազդին, ինչպէս յանդորրական ալիս ծովուն յաջողութեամբ: Այլ քեզ երանի՜ և բիւր երանի, մանկիկ, որ դեռ կենաց և կենցաղոյս պայքարէն հեռի

գանուերով՝ զաղբիւրն իսկ յարածուն կը տանիս 'ի քեզ . որ լոկ մայրական օրօրով մի կը փակեա լուսափարիառ աչքերդ և կը պարարեա անուշակ քնոյ և ոսկեհատիկ երազոց մէջ : Իսկ զիս՝ որ կամ 'ի զնին համագոյից, տիեզերաց բարբառն և հիացուցիչ ցայդանուազն անդամ չեն բաւական յորորել 'ի քուն : Այս, մեծիմաստն Հայբնից և Պղատոն եւրազեցին միայն զայն . իսկ ես կը զգամ 'ի ժամուս անոր վսեմ գաշնակաւորութիւնն ես՝ բոլոր իւր յափշտակիչ ազդեցութեամբը հանդերձ : Եւ որչափ կը զգայ սիրտն իմ, այնչափ աւելի կ'եռայ տրիւնն՝ յերակունս . կը հատանի քունն՝ յաչացս . կը բորբոքի խելապատակն 'ի գանկի . կը բանին միտք իմ և կը ճախրեն, հրաբուն գնդաց նման, 'ի նորանոր իմաստս և բանահիւսութիւնս ազնուին և գեղեցկին . զի ստուերամած երկիրս այս, գպրոցս այս աստուածպետութեան, ուր թէպէտեւ մէն մի արարած մասնանիչ կը ցուցնէ ինձ զԱրարիչն մեծ, և մէն մի էակ՝ իւր յատուկ բարբառովը կը լինի նմա օրհներգու, սակայն նեղ և անձուկ են վասն իմ :

Բարէ, կը հայիմ 'ի վեր, և ահա կը հոլովին աստեղազարդ երկինք . կը հոլովի անոր հետ և երկիր լուսնիստ, որ է մայր և դայեակ այնքան արարածոց . կը հոլովին և կը յառաջեն թոյլ լուսազգեաց՝ իրենց երազասուր ընթացից մէջ, յօրինելով կաճառ իմն համախումբ : Կը յառաջէ Մայրը իւր լուսաւոր ճամբուն վրայ . կը յառաջեն Կենդանակերպ՝ իրենց բազմադիմի երեւոյթներով : Կը յառաջէ երգարան Քնարն անձայն նուագօր՝ 'ի լուր Որինի : Կը յառաջէ Կիւն՝ կշռելու համար զժամս գիշերոյ և հանգստեան մարդկան : Կը յառաջէ շիջեալառ նաեւ աստղն բեեռային՝ ձգելով

առ ինքն զաչս և զյոյս գարուցս անցաւորաց . կը յառաջեն անոր հետ, և գողցես իմն բեեռեալ յայն, աղաղձուն նաւքն և նաւաղբ Թարշըշի՝ վարեալք 'ի ծով աշխարհի, 'ի Հիւսիս և 'ի ծուփս բազմահոգս : Թո՛ղ յառաջեն և արջային Ուկիանոսէն արջնաթոյր մէգը և մառախուղք . թո՛ղ գոռան ամենուստ ամպրոպը և փոթորիկը, զի Ոռդեցոյցն նորագիւտ՝ բաւական է ուղղել նաւողաց ընթացքն անխոտոր 'ի վեր և 'ի վայր : Թէպէտեւ բիւր Սկիւղայք և Քարիւղայք ելլեն ընդ առաջ . թէպէտեւ ծածկիցի աստղն այն և առաջնորդ յաչաց . սակայն լաստաւ փայտն այն, որ կտրեց անցաւ Սառոյցի և Ջերմութեան ահաւոր դարերը, նոյնը պիտի անցնի Հիւսիսի մշտնջնաւոր սառոյցներէն և յաւիտենական ձիւնով կազմակերպուած և անանցանելի լեռներու վրայէն՝ երկրագնդոյս բեեռին վրայ իւր և գիտութեան յաղթական դրօշը կանգնելու համար : Այսպէս կը յառաջէ և Լուսին գէպ ի միջակէտն երկնից : Այսպէս կը յառաջեն և պիտի անցնին չորեքկերպեան ժամքն աւետարանականը՝ Տեառնագոչ զանգակաւ . այսինքն է երեկոյրեայն՝ զուգեալ 'ի հասակն արդիւնաշատ, բայց կարճեալ, խափանեալ և 'ի զօրութենէ պակասեալ Ծերոշքեան հետ . ընդմէջ-գիշերինը՝ զուգեալ յամենայնի ձեռնէրէց և կարող, բայց դիւրագայթ Երիտասարդոշքեան հետ . հաւախստին՝ լծեալ 'ի Մանկոշքիւն, որ կը վարդի ընդ մէջ խաւարի և լուսոյ, ընդ մէջ մեղաց և արդարութեան, և կայ 'ի կանգնումն և 'ի դլուումն բազմաց . հուսկ ապա ընդ-առաջոտինը՝ զուգեալ 'ի հասակն անմեղ, անփակալ և աննենգ Տղայոշքեան, որ նա ինքն է որդին լուսոյ . որ թէ իւր քաղցր ժպիտովն և թէ ողբանուագովը կու գայ բանալ մարդկութեան հորիզոնին վրայ նոր

կենաց և նորոգ պայմաններու լուսափայլ արշալոյսն :
Ահ, չի կայ լուսաւոր մի, չի կայ հաստատուն կէտ
մի ընդ երկինս և ընդ երկիր, յորում խարսխեցայց
և խարսխեցից զաչս իմ՝ մշտաբլթիթ. մանաւանդ ես
ինքն իբրեւ յաներևոյթ զօրութենէ ձգուած կ'ըն-
թանամ միահաղոյն : Եւ կը կանչեն 'ի բացուստ
ծաղկընկէց աւուրք մանկութեան և պատանեկու-
թեան առ իս, թէ Մի՛ մոռնար զմեզ : Կը կանչեն
և վարդն և շուշան հովտաց, թէ Դարձ առ մեզ :
Սակայն ուղին յոր կ'ընթանամք՝ է՛ ամենեին ան-
դարձ. ծաղիկն տիոց՝ յորում կը բերկրի մարդ՝ է
դիւրաթառամ և վաղանցուկ : Զոյգ ընդ փախստա-
կան նշոյլս աստեղաց՝ կը խուսեն ինձմէ նաև ժամք
և վայրկեանք կարծատեալ կենաց . և ես նայելով
ցաւագին զկնի նոցին՝ կը գոչեմ զարմացմամբ .
Բամ, տայր որ ինձ ունել գէթ զվայրկեանն զայն
փրկական, որ ծնողն է անսպառ յաւիտենականու-
թեան և յաւերժական երանութեան : Ո՛ւր խնդրե-
ցից զքեզ, ո՛վ անգին մարգարիտ լուսափայլ . ո՛ւր
ծածկուած ես արդեօք . երկնային զարդուց և զօ-
րութեանց, թէ երկրաւոր գանձուց մէջ : Ախ, Ծի-
ր կաթին վրայ զքեզ որոնած ժամանակ խուսա-
փական աչօքս՝ սիրտս ևս կը հաչէ և կը հառաչէ
առ քեզ լիափափագ, ո՛վ ծայր և ծրար իմոյս ե-
րանութեան : Այլ յերկնից և յերկրէ կը լսեմ
խորհրդաւոր ձայնի մը պատգամք, թէ 'ի քեզ և
յանքննելի վճիռս նախասահմանութեան ծած-
կեալ կը պահի վայրկեանն այն : Կը գառնամ և կը
հայրեմ յերկիր :

Սակայն երկրէս ցնդական շողիներ և գոլորշիք,
ծուխ և փոշի միայն դէպ 'ի յերկինս կը ծառա-
նան . և ծառն ինքնին մարդկեղէն կենաց՝ ծուխ է
և շոգի լուծական : Իսկ երկնից 'ի վերուստ մերթ

օդերևոյթք և շամանգաղ, և մերթ գանգրահեր
և ոսկեթել ամպեր դէպ 'ի յերկիրս կը վայրաբե-
րին : Լեռանց բարձանց վերեւէն ելեքառութեան
ակնախաղ փայլակներ՝ խաբուսիկ յոյսերու և իդ-
ձերու նման երազ երազ կը ծնանին և կը մեռ-
նին կապուտակային երկնից ներքեւ ինչպէս սոքա
ալ մարդկային սրտերու մէջ : Երգաձրքի բար-
ձանց վրայ հովանացեալ և թաւ անտառները
հրդեհեալ կ'այրին և չեն շիջանիր : Հինաւուրց
մայրիներ և կաղնիք, որք առ ետեղ ծնան և ծերա-
ցան՝ կը տապալին մեծաւ շառագմամբ, և վարսամ-
ներու նման կը բորբոքին 'ի հուր : Նորատի և մըշ-
տադալար ծառատունկեր՝ արտասուաց հեղեղներ
թափելով յոստոց՝ կողբան և կը հեծեծեն լալագին :
Երէվայրիք ամենայն խոյս տուեալ՝ կը փախչին 'ի
վեր և 'ի վայր դարաւանդից. թռչունք և շահապետք
ծառաստանաց՝ ահաբեկեալ խառն 'ի խուռն ընդ-
օդս կը յածին և կոծին . և ջրեղէն ծովուն վերեւ՝
հրեղէն ծով մ՝ ալ կը տարածուի բոցավառ : Հո-
վիտները՝ լի են ցաւօք և հեծութեամբ, և հովուա-
կան սրինգն է որ կը զուարթացնէ զայնս : Ախտից
հեղեղներով ողողուած են հրապարակներ և փողոցք
քաղաքաց, և ողորմածաց ձեռքերը չեն հասնէր՝
մաքրելու զայնս : Ո՛ճիւրք և եղերունք՝ զաղիր ճիւղա-
ներու նման կը թափառին տանեաց և անցուղար-
ձից վրայ, և Նեկգոռքիւնը ծածկելով իր մահա-
թոյն դաշոյնն ընդ վերարկուաւ՝ կ'ընդմուտնէ
թագթաքուր ամենուրեք : Մահկանացուք առհա-
սարակ թաղուած են խոր քնոյ և անընդ մէջ . և
գիշերոյ արհաւիրքն՝ ևս քան զեւ կը յաճախեն
երեւակերպութեան բազմադիմի ցնորքներն, որ
գոգցեա միայն կ'իշխէ և կը գործէ անհատից մէջ :
Իմացական Եսն՝ որ իրագէտ է ամենայնի, կար-

ծես թէ առանց գիտակցութեան մնացել է քնոյ
և արթնութեան սահմաններուն մէջ: Հոգեկան զօ-
րութիւններն և կարողութիւնք՝ կեդրոնացած են
յերեակայութեան անդ: Քնոյ անձնաւորութիւնը՝
մեկոնն 'ի ձեռին' կը հսկէ բոլոր կենսունակ արա-
րածոց զգայարանաց վրայ՝ իբրեւ հրեշտակն մահու:
Եւ այս պահուս կը լուին խոր լուութեան և գի-
շերաժամուց մեծ ճօճանակի բախիւնին հետ՝ նաև
բացական երաժշտութեան բերկրական ձայնը, որ
ոմանց ծնունդը կ'աւետէ, և բուրձակին տխրագին
կարկաշն, որ այլոց մահ կը գուժէ: Սակայն այն
քնաբեր մահուան մէջ աւելի՝ քան յարթնութեան
կ'ընդունին իրենց երակաց և ոսկրոտեաց մէջ ու-
ժաթափ անդամները՝ բազմապիսի հոսանս կենսա-
բեր զօրութեանց, զորս լուսինը, թթուութեան և
խոնավութիւնն ինքնին կը հեղուն և կը զեղուն,
յանզգաստից, անոնց մէջ՝ իբրեւ անսպաս աղբիւր-
ներ: Այո, ինչպէս արեգակն է միահեծան իշխան
տունջեան և աղբիւր ջերմութեան, որ կը շարժէ
զհիւլէս բազկացու մարմնոց. այսպէս ալ լուսինն է
իշխանուհին այն գիշերոյ և աղբերակն խոնաւոռ-
թեան, որով տարերք իրարու հետ կը շաղկապին
և կը գործեն հազար և մի հրաշակերտս գործա-
րանաւորութեան և անգործարան մարմնոց: Եր-
կիր ե երկրածինք առհասարակ կը զգան խորա-
պէս իրենց ընդերաց մէջ բոլոր այս ծածուկ զօ-
րութիւններս. անոնց մայրական արգանդի մէջ
բիւրաւոր սերմունք կը բեղնաւորին և կը բար-
գաւաճին 'ի կեանս և 'ի ծնունդ նորանոր. և ան-
կերպարան նիւթը՝ քնոյ և թմրութեան ազդեցու-
թեան ներքև կը զգենու յաջորդաբար արիւն,
ջիզ, նեարդ, ոսկերս և մորթ: Իսկ գործարանա-
ւորը կը լինի շնչաւոր և կենդանի. և վայ անոնց,

ոյք մարմնաւոր յաջորդներ չի թողլէն գուրս՝ հո-
գեւոր և մտաւոր ամլութեան իսկ կը դատապար-
տեն անձամբ զանձինս. վասն զի այսպիսեաց կեան-
քըն և յիշատակներն այնպէս պիտի ընկղմին 'ի
յաւիտեանական մոռացութեան, ինչպէս անձրևի
կաթիլներն՝ 'ի խորս ծովու: Օրուան մէջ և արևուն
լուծիչ ջերմութեան ներքև շոգիացած կազերը, շա-
քարներ և բոլոր այն անուշաբոյր հիւթերն իսկ,
զորս մի առ մի թուելն անհնար է, գիշերաժամու
զովութեամբը դարձեալ կը թանձրանան և կը թօ-
թափին երկրիս վրայ՝ նորահրաշ կերպերով: Այն
ատեն կը շնչեն և կը ծծեն բոյսերը՝ կենսաբեր կոշտ,
արտաշնչելով զմահածինը կամ ածխածինն: Այն
ատեն կը լեցուին և կը պարարին պտուղները՝
թթուութեամբով և անուշակ հոյզերով, ինչպէս վար-
դից և համասպրամ ծաղիկներու բաժակներն ալ
թիշխմով և ռետնիւ, զորս արեգական ջերմութիւնն
և քիմիական ճառագայթներն՝ յետոյ պիտի եփեն ու
ծեփեն: Այսպէս ուրեմն գիշերաժամն ինչպէս կեն-
դանեաց՝ այնպէս ալ բուսականաց համար է գոգ-
ցես տօնն այն և բազոսական խրախճանը, զոր լու-
սինն և ամառնային եղանակն՝ ևս քան զեւ հեշտալից
կը գործեն համահաւաք հրաւիրելոյ համար:

Սակայն գուք, ո՞վ գիշեր նսեմաստուեր. ո՞վ եր-
կինք աստեղավառ, որ արագ արագ հոլովելով՝
կածէք 'ի հանդէս զհամապատկեր տեսարանս մե-
ծամարմին տիեզերաց, զն առեալ յամեցուցէք
զընթացս ձեր վայրիկ մի. զի ահա նոր պրանչելք
իսկաբուն զօրութեանց՝ կու գան յաւելուլ 'ի
պրանչելիս արտաքնայարդար երևութից բնութեան,
և կը գրաւեն իսպառ նաև զուշ և զուրուշ մոռացս:
Ահաւասիկ ամենաշիջոյց ջրոյ հետ՝ միացած կը
տեսնեմ ես հուրն համահարակ. և առաւել քան

զգօրութիւն հրոյ՝ կը բորբոքի ինչ մի նորահրաշ
'ի ջուր անդր։ Այսպէս ահա ցուրտը՝ ջերմին հետ,
և կեանք ընդ մահու լծեալ՝ կը շարժեն և կը վարեն
գնիւթեղէն համադոյս։ Ծնունդն ապականութեան
և ապականութիւնը ծննդեան կը յաջորդեն դար-
ձադարձ։ Ծովերն անապատներու կը փոխուին,
մէկ գիշերէն ցմիւս գիշեր, և այրեցաւ անա-
պատները՝ կենդանածին և կենաբոյժ ծովերու։
Բարձրակատար լեռները՝ յանկարծ կը խոնարհին
և իրենց խորանիստ անդնդոցը մէջ կը դահավի-
թին։ Իսկ խորանդունդ ձորերէն և ծովերէն հրա-
հալ և ջրակազմ լեռներ 'ի վեր կը բարձրանան։
Հօս՝ ծարաւուտ գետինը՝ բերանաբաց յորդաջուր
գետերն անգամ կը կլլէ բովանդակ։ Իսկ հօն հին-
աւուրց ժայռերն զգայուելով՝ բիւր աղբերակունս
կը բղխեցնեն անդադար, և բիւրաւոր հոսանս
վտակաց։ Աստի երկրիս ներքնընդերային կազերը
պատուելով յեղակարծումս ժամու իրենց հասարա-
կաց մօր արգանդը՝ կ'ասպատակեն հողագնդոյս
վրայ և մթնոլորտիս մէջ։ Կը դաշնակցին ուրիշ
տարերաց հետ և նորակազմ աշխարհներ կը ստեղ-
ծեն։ Իսկ անտի երկրաւորքս լուծուելով՝ 'ի ծուխ և
'ի փոշի մանրամաղ՝ անդէն 'ի տեղի նոցա կը փոխա-
նակեն։ Այսպէս կը փոփոխին երեւք երկրի, կը փո-
փոխին և սահմանք և պայմանք կենաց։ Ինչպէս ե-
ղանակք եղանակաց և հողմունք հողմոց, այսպէս ալ
ապականութիւնը վերածնութեան և վերկենցա-
ղումս ապականութեան կը յաջորդեն, շրջանօք։
Աչօք իսկ բացօք կը տեսնեմ ահա, զի անգործարան
տարերքս՝ ծուխ և շոգի, փոշին և օդ և այլ լուծա-
կանք՝ հաստատուն մարմնոց վերածուելով՝ պէս պէս
կերպարանքներ կը զգենուն։ Իսկ հաստատուն մար-
մինք զրկուելով իրենց կերպարանքէն՝ կը լուծա-

նին 'ի հող, 'ի շոգի և 'ի կազս ցնդականս։ Մանա-
ւանդ թէ նիւթազանգ տիեզերք առ հասարակ, իւր
բազմազանութեամբ հանդերձ, միայնօք կապով մի
պարփակեալ արարչութեան համապարփակ շրջա-
նակին մէջ՝ կը հղովի, կը հասնի իւր չուակէտը,
կը դառնայ, կը հնանայ և կը նորոգուի միշտ։ Ար-
դարեւ էր երբեմն նկատ մի, յորժամ չկայր այս
գեղեցիկ տիեզերքս։ Բայց ձայնիւ բարբառոյ Եհո-
վայի՝ եկաւ չգոյն 'ի գոյ։ Բանն՝ որ ասաց, նոյնն և
հաստատեաց զօրէնս եղելոց։ Բարութիւնն ամէն-
երանեան՝ որ գրգեաց և գգուեաց զլոյծ զանգուածը,
նոյնն և բարեզարդեց և կենդանաբերս արար։
Մովսէս՝ աւանդեց զԾննդաբանութիւն աշխարհի։
Արիստոտէլ՝ ուսումնասիրեց։ Թովմաս և մեծն Ալ-
բերտ՝ մտաց աչօք զննեցին։ Իսկ Լապլաս, Կետոն,
և Արագօ՝ 'ի ձեռն փորձառութեան շոշափեցին զա-
մենայն։ Մի՛ ևս գոչեր սրբազան քնարաւդ, ո՛վ
երանելիդ Յովբ, թէ երթեալ իցես 'ի գանձս
ձեան և կարկտի։ և թէ ուստի՞ յառաջ գան հրա-
շալի երևոյթք բնութեան։ Ա՛հ, մեծն Պլինիոսի,
Ժիւսէօյի, Լիօյի, Միլն Եգուարդայ և նմանեաց
ձեռքով յայտնուած են այդ ամենայն։ Օդերևոշ
քաքաւնոշքիւնն և Երկրաքաւնոշքիւնն ստոյգ գիտու-
թիւններ կը կազմեն այժմ։ Հեռադիտակը՝ բացած
է արդէն զպատրուակ Հայկին, ուստի կը ճառա-
գայթեն բիւր արեգակունք։ Խոշորացոյցը՝ կը բա-
նայ գիմացնիս անհամար նորանոր՝ մանրաշխարհ-
ներ, որոնք հնոց գլխովին անծանօթ էին։ և գի-
տեմք փոքր 'ի շատէ, թէ ամէն բան հաստատուն օ-
րինօք կը գոյանայ, կը տեւէ, կը գործէ և վե-
րըստին կը կերպարանափոխի։ Բայց թէ ի՞նչ են
այն կազմակերպիչ սկզբունքներն։ Ի՞նչ են անոնց
մէ կազմուած իրաց գոյացութիւններն, և թէ ի՞նչ

պիտի լինին. ահաւասիկ մի մի բնական խորհուրդներ՝ ծածկեալ 'ի խորս բնազանցական ճշմարտութեանց: Ի զուր կը գանդաչեն Եպիկուրոսը և Դիմոկրիտէսը իրենց կոյր Դիպոռասոյն և Հիշելականոռքեալք. զի ամէն բանի վրայ կը տեսնեմ ես զգորոյժ ամէնիմաստ ճարտարապետին: Ի զուր կը ջանան Կարգեսիոս և Գասանդի՝ իրենց մեքենակա՛ր շարժմամբն և երկրաչափական ձևակերպութիւններով կերտել երկնային և երկրաւոր մարմիններ. զի ամենայն իրաց մէջ կայ և կը գործէ ներքին և ընդաքոյս զօրութիւն մ'իւս: Ի զուր կը բանդագուշեն Ֆիլսոֆ, Շէլլինգ և Հէգել իրենց մոռցածին Եսականոռքեալքն և անդրերկրային Համայնաւտոռաճոռքեալքը. զի անկերպարան զանգուածն աշխարհի, և նոյն իսկ իրք բազմակերպեանք, յառաջ էացան քան զԵսն մարդկային. և թէ իրական աշխարհը տարբեր է գաղափարականէն: Ի զուր կը գոչէ Սպինոզա՛ իւր միաշոր գոյացոռքեան գրութեամբն, և կը ձկտի աստուածացուցանել զբնութիւն համբէն. վասն զի վերինք և ներքինք կը պատասխանեն, թէ բազմաւոր ենք մենք գոյացութեամբ, և գործածք ժամանակաւորք՝ անժամանակ և անհաղորդական էակին: Ի զուր կը ճգնին մեծիմաստն Լայպնից և Բոսկովիչ՝ իրենց Մենաւտարքականոռքեալքն և կեդրոնաձիգ և կեդրոնախոյս զօրութիւններովը՝ կազմել զմարմինս բաղկացուս 'ի պարզականաց անտի. զի պարզապէս պարզքն ոչ երբէք կարեն կազմել զթանձրացեալս ձևով և տարածութեամբ. այնու զի ընկզմին 'ի կէտն մի անտարած. և թէ կեդրոնաձիգ և կեդրոնախոյս զօրութիւնք՝ արգասիք են արդէն բաղկացու մարմնոց, և ոչ կրկին բաղկացուցիչներ. և թէ 'ի յիսկն հայելով՝ կեդրոնաձիգն, այսինքն է

առաձգական զօրութիւնը միայն կայ իրապէս. իսկ միւսն՝ առնչական և եթ է մարմնոց քառակուսութեան և ծանրութեան: Ի զուր կը գոչեն և բարեշրջականք իրենց Բարեշրջման գրութեամբ. զի բնութիւնք իրաց են և պիտի մնան անփոփոխելի, նաև 'ի բարեշրջելն որակութեանց և պատահմանց: Վերաճնոռքիւնը միայն՝ ուրեմն անկերպարան նիշքի և կազմիչ կերպարանի զոյգ սկզբունքներովը կարէ հանել զմեզ մինչև 'ի ծագս արարչութեան. իսկ աստի և անդը՝ չիք այլ շաւիղ ընթացից: Ուստի 'ի բերան անսահման անջրպետին, որ կ'անջատէ զարարածս յԱրարչէն, հարկ է զկայ առնուլ: մանաւանդ թէ 'ի գուճս անկեալ առաջի ամենակարող Զօրութեանն, որ անշարժելին է և կը շարժէ զամենայն, գոչել մեծաձայն. Ի քէն է, Տէր, աղբիւր կենաց, և քու անստուեր լուսոյդ մէջ պիտի տեսնեմ տիեզերացս գաղտնիքները: Այո՛, Տէր, այս յաւիտենի աշխարհիս մէջ աւելի հեշտին է կալ 'ի մթան գիշերոյ, նստել 'ի ստուերս մահու՝ առ 'ի դիտել զլոյս, առ 'ի ձեռս բերել զանմահութիւն. իսկ 'ի հանդերձեալ յաւիտենին՝ քու անձառ լուսոյդ միջէն պիտի դիտենք զմշտագիշերն մահացելոց և զզարգս զայս տիեզերաց:

Յառաջէ, ուրեմն այսուհետև, գիշեր, զի մշտածագող օրուան կը փափաքեմ ես: Յառաջէ, երկիր լռանիստ, զի նորոյ երկնից և երկրի ակն ունիմ: Յառաջեցէք, լուսափայլ աստեղք, 'ի բարձունս. զի 'ի բարձանց երկնից օր մի պիտի դիտեմ՝ զձեզ՝ առաւել պայծառացեալ և փառաւոր: Յառաջեցէք և դուք, էակք ամենայն, որ շուրջ զինն կը պարտաշարժիք. զի եթէ երկնապարիկ աստեղները գահաւիթելու ևս ըլլան կեդրոնէ 'ի կեդրոն, եթէ երկիրս հանգոյն թռիչ աստեղաց զարնուի ընդ պարեխ մի

ապառաժ և փշրուի . եթէ դադարելու ևս ըլլան շարժմանք երկնից , սակայն և այնպէս ձեր և նոցա հուծիւնքը պիտի մնան յաւիտեան անեղծ . վասն զի անեղծ է և անշարժական գերաբուն բարութիւն , որուն հաղորդեցայք յէանալոյ ձեր . վասն զի անեղծօրէն պիտի շարունակուի զաշխարհս արարչագործող և պահպանող Տեսչութիւնը : Յառաջեցէք , անդրանիկ ծնունդք արարչութեան , հոյքը զուարթնոց , որ թէպէտեւ ոչ կ'ապականիք և ոչ կը ծնանիք , բայց աւելի բազմութիւն էք քան զլուսաւորս ամենայն . որ անընդունակ գոյով տխրութեան՝ կը ժպտիք միշտ , երանութեան ժպտով , ընդ քնքուշ մանկանն յորրանի . կը բուրէք հոտ անուշութեան ընդ ծաղկան՝ ի դաշտի , կը փայլկոտայք ընդ լուսապայծառ աստեղս երկնի , կը շարժէք զկեդրոնաց կեդրոնն յանհուն անջրպետի , և կը պարայածիք շուրջ զաթոռովն Անեղին :

Յառաջեցէք և դուք , բնակք և եկք , խաւարակուռ Տարտարոսին , այլ միշտ յաջնն ի ձախ . յառաջեցէք յԱխերոնեանն հեծութիւնս և ի կոծ . յառաջեցէք , որ էքդ և չէք . որ կորուսիք իսպառ զբարին կամաց՝ մոռցն և եթ և գոլոյն պահելով ի ձեզ չարախտավար : Օն շարժեցէք մշտատատան , որ իբրեւ զնետ թիւնալից խարսխեալ մնացիք ի չար անդր : Յառաջեցէք , անցէք ի հանդէս՝ դժոխոց խաւարամած թագաւորութեամբն և տանջանարանօք . անդնդախոր վհերովն և ծխով և մահաշունչ մթնոլորտովը : Յառաջեցէք , ով որ չգիտէք կարեկցիլ մէկու մի , և քան զբնաւս կարեկցութեան էք արժանի : Ուրիշ բանի համար չեմ կանչեր զձեզ , զի և չէք իսկ բարեկամք և բարեբարք մարդկութեան , ինչպէս խօթամիտք ոմանք ի հանճարեղաց կարծեցին , բայց եթէ ի յօրինել

զբոլորն և զստուերակողմն շրջանակին տիեզերաց և զտխրական նախերգանս ցայգանուագի նորին . վասն զի դուք էք պատճառ մեղաց և մահու , և ձեզմով սփռեցան չարիք և աղէտք՝ ընդ տիեզերս . դուք խանգարեցիք զանիւս կարգին և արեւծիգ կառքի նորին :

Իսկ դու , Արարիչ և միակ Տէր ամենայնի , որ լծելով զանկերպարան տարերքս կամ զնիւթն ընդ կերպարանաց , զհոգի և զշունչ՝ ընդ թանձր մարմնոց եղանակները՝ ժամանակաց և ժամանակը՝ միջոցին հետ , ցամաքն ընդ աշխարհատարած ծովուն , և ծովն՝ օդոյն հետ , չարն՝ ընդ բարւոյն և խաւարը՝ լուսոյ հետ , կը վարես ընդ անհետ ուղին յաւիտեանից . արդեօք իբրեւ զնդա՞կ ինչ՝ ի մականախաղի նետեցիր , քու միահեծան գաւազանովդ , զտիեզերս զայս՝ անսահման անջրպետութեան մէջ . և կամ իցէ՞ ստոյգ , ինչպէս կ'ըսեն թերահաւատք , թէ կը զուարճանաս իսկ յաղէտս ի ցաւս և յերկունս արարածոց : Ո՛չ , ոչ , ոչ բնաւ : Թէպէտեւ խաւարաւ գիշերոյ պատես երբեմն մեր մեղաստէր աչքերը . թէպէտեւ որոտընդոտտ ամպոց ճայթմամբ և շանթերով ահաբեկես մեր երկրաքարշ սրտերը . թէպէտեւ երկրաշարժներով և ողողմամբ իջուցանես ի դժոխս և հանես . թէպէտեւ սովով և սրածութեամբ և բիւր հիւանդութեամբք տառապեցուցանես զմեզ , սակայն և այնպէս հայր ես բարեգութ և խնամող ամենեցուն : Ոչ այնպէս կառավարն՝ զկառքն իւր և նաւապետն՝ զնաւն յալիս ծովուն , ինչպէս քու ամենակալ զօրութիւնդ՝ իմաստութեամբ կը վարէ զաշխարհս ի կէտ նպատակի . և մանաւանդ ի կարծեցեալ չարեաց անտի՝ ստէպ ստէպ բարիս իսկ յառաջ կը բերէ : Դու , Տէր հոգեսէր , թոյլ սուր ինձ ուրեմն , քու արարչութեանդ պարունակէն անցնիլ ի պարունակն Տեսչութեանդ ,

առ որ կը հնչեն և մնան յերկրէ ուրախականաց հետ՝ նաև տրամական երգք մահկանացուաց :

Սակայն ժամերուն հետ՝ կը փոփոխին նաև իմ մտացս յափշտակութեան տեսարանները : Կը լսեմ հինաւորեց զրոյցները . կը լսեմ նախկին դարուց և ժամանակաց համբաւը : Մարդկութեան անցեալը՝ ներկային հետ կը միանայ , և ներկայն՝ դամքան զգամ ընդարձակուելով՝ կը ձգի յապագայն : Պատմական վէպերն և վիպասանական պատմութիւնները՝ չղթայաշար կը թուին իրարու յաջորդել , և կ'անցնին գիշերային ստուերներէն՝ լուսնի խորհրդական լուսոյն մէջ , յօրինելու համար տիեզերական ցայգանուագին ողբերգական մասերը :

Բազմագլխեան Հիդրայի նման տարածուած կը տեսնուի հինաւորցն Բիւզանդիոն ընդ մէջ երկուց ծովուց , կարկառելով յաջ և յահեակ իւր գեղանի բազուկներն՝ անարուեստ աւազաններու , այսինքն է ծովալիճերու մէջ . և առաջպէտէ Պրոմէթէաի պէս միշտ նորանոր տեսարաններ կը ներկայացնէ եկաւորաց առջև՝ բիւր հրապոյրներով : Անոր չորս կողմերէն կը թեապարեն , գեղադիտակ նախնիներու պէս . բազմաթիւ բազմաբնակ գիւղաքաղաքներ , թերակղզիներ և կղզիներ . որոնց մէն մի հայեցուածն՝ հարիւր արձագանդ է պատմական և անպատում վիպաց :

Այո , անոր հիւսիս-արևելեան կողմէն կը տեսնեմ Արգոնաւորդաց չուն և զոյգ մի գեղաղէշ պատանիներ , Փրիւքսոս և Հելլէն , որոնք հերապանծ և աչեղք՝ ոսկեգեղմն խոյին վրայ հեծած կուգան զուարթագէմ և կանցնին վստփորի նեղուցէն : Որուն երկու կողմէն կը բարձրանան , իրենց յափըշտակիչ գեղովը , ծառազարդ և շինաւետ բլուրներ և դարաւանդներ . ոյք , ո՛ր գիէն որ նայելու ըլլաս ,

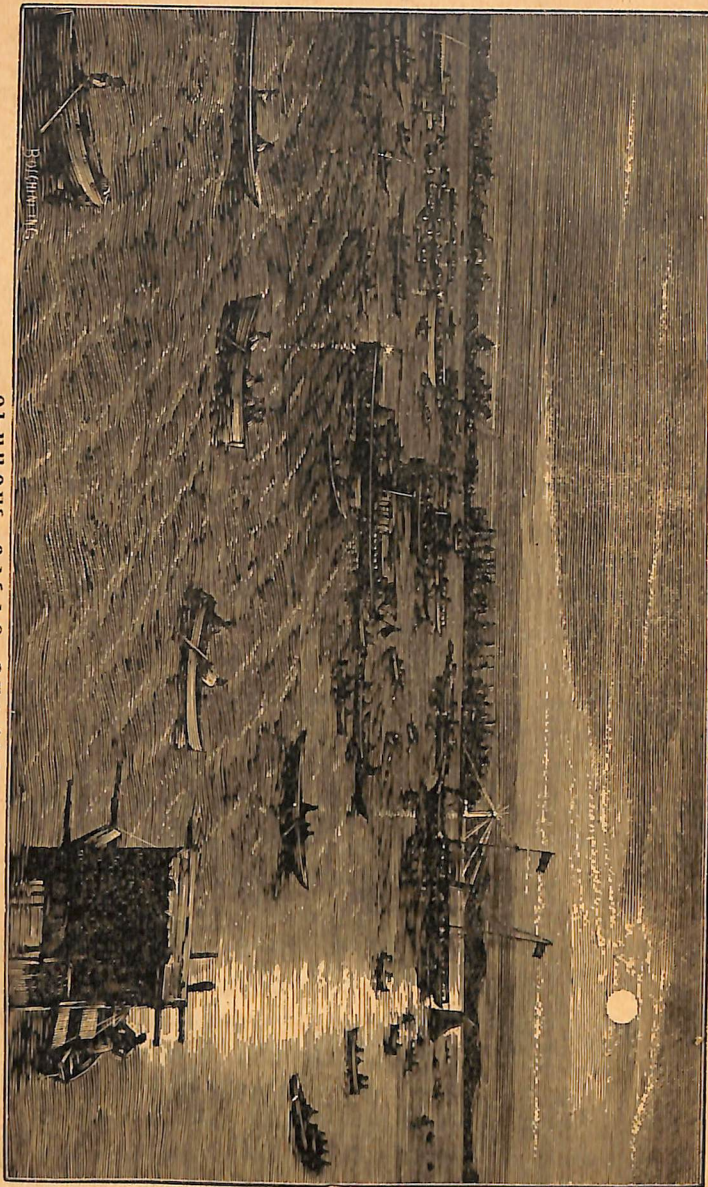
Պրոմէթէաի նման նորանոր կերպարանքներ կ'առնուն և հիապանչ տեսարաններ կը ներկայացնեն երկնից Տիկնո՛յ շարիչ վրձինի ներքև , որ առասպելեալ Էնդիմիոնէն աւելի՛ այս դալարագեղ և մշտազուարճ ծառաստանաց վրայ կու գայ , կը հանգչի և կը փարի սիրելաբար . և այդ բազմաբնակ արուարձանաց անզուգական վսեմութեանը վրայ՝ անբացատրելի քաղցրութիւն մ'եւ կը սփռէ : Ե՛կ , անցիր աստի և դու , ո՞ ուղևոր , սիրահարդ գեղոյ բնութեան . զի եթէ տխուր ես , շուտով պիտի զուարթանաս . և եթէ հասեալ 'ի ցուրտ ձմեռն ծերութեան՝ շուտով պիտի խաղայ քու երակացդ մէջ կենսաշունչ դարունն մանկութեան : Սակայն ես ծովամոյն և խեղդամահ եղող Հելլէնի համբաւէն աւելի՛ անոր ողբերգական ձայնն է , որ կը լսեմ ամբողջ Հելլենագոնտոսի երկայնութեամբ . և դարձ անգամ և յեղափոխութիւնք դարուց՝ չեն բաւական լռեցնելու զայն , թէպէտև պէսպէս անուններ և մեկնութիւններ հնարեն : Հարաւէն կ'անցնի արեգակնակերպն Քսերքսէս՝ Տարտանելի նեղուցէն՝ իւր աշխահախումբ նաւատորմով , ինչպէս կ'անցնին երկչոտ ազգն ճագարաց և նապաստակաց՝ Պօսօճի կոկորդէն 'ի վար . կ'անցնին անոր հետ նաև բոլոր Ասիա և Արևելք՝ ողողելու համար զինուք և արեամբ զիփոքրիկն Յունաստան . սակայն անպարտելի քաջերու հարուածոցը ներքև կրկին և կրկին բեկեալ՝ յետոյ կ'ըկրկին վատաբար , մազապուր զերծեալ : Կ'անցնին իշխանաց կղզիներու գիմացէն , յեց յանիւս բազդին և լատտափայտերու՝ հոովմէական Արժիւն և աշխարհակալ Լէգէոններ , երթալու մրցելու Պոնտոսի մեծագոր իշխողին հետ . և Սիլլա , Լուկուլլոս և փառապանծն Պոմպէոս , ինչպէս յետոյ խաչանիշն Կոստանդիանոս , կը փայլին

անոնց մէջ իբրև պատերազմական աստուածներ :
 Իսկ հայրն աստուածոց Արամազդ՝ ձիւնափայլ Ուլիմ
 պոսի անմատոյց բարձունքէն մերթ շանթեր կ'ար-
 ձակէ , և մերթ ալ հաշտ ակամբ կը կենայ 'ի զնին
 ճակատուց : Կը լսուի մէկ վայրկենէ ցմիւսն խաչա-
 կրաց բացական զէնքերու և զրահից շկայիւնը :
 Կը տեսնուի Բէօյիւք-Տէրէի դաշտին վերև կոփ-
 ուտոսի բանակը . վահանները կը փայլեալան լուս-
 նեկին մէջ , և ութդարեան ծառը կը մնայ և կը
 հովանանայ դիւցազին գլխուն վերև 'ի յիշատակ
 յաւիտենից , թէպէտև կոստանդիանոսի ձեռակեր-
 տը կ'անցնի յազգէ յազգ :

Յեց յանիւս ժամանակաց կը թուիմ հորովիլ և
 ես , և լսել ահաւոր հրանօթից որոտումն և հեծեալ
 զօրաց դոփիւնը՝ Պօլոյ Ադ-Մէյտան հրապարակին
 վրայ . կրակն և փոշին՝ ոսկիամպերու պէս 'ի վեր
 կը ծառանան , և բիւրաւոր քաջերն՝ առիւծի և
 վագրերու նման անել դառադիդներու մէջ պաշա-
 րուած՝ հրոյ և սրոյ և անակնկալ մահուան դէմ կը
 կռուին յուսահատ : Ամենուրեք ահ և սարսափ բե-
 րող լէնիչերիններու կոտորածն է այս : Մէկ կողմէն
 արհաւիրք վերահաս մահուան և մեծածայն աղա-
 ղակներ՝ բոլոր պարիսպները կը դզողեցնեն . իսկ
 միւս կողմանէ արիւնն ապաժոյժ՝ դիակացն ան-
 կելոց՝ ընթանալով գետօրէն Ոսկեղջեր և Մար-
 մարայի մէջ կը խեղդուի : Ահաւոր կատարած՝
 խեղճ ժողովրդեան տարապարտ արեամբ և ընչիւք
 յօրացելոց . զարմանալի՜ դործ , որով իբրև ոսկեղէն
 տառիւք կը դրոշմին յաստեղս Սուլթան Մահ-
 մուտի անունն և քաջութիւն , և Կ . Պօլիս կը զեր-
 ծանի իւր ճգնաժամէն :

Աստի կը լսեմ եկեղեցւոյ խօսնակ՝ Յովհ . Ոսկի-
 բերան սուրբ հայրապետի աւետարանաբարոյ

ձայնը . կը տեսնեմ նորոյն Հերովդիադայ , այսինքն է մոլենախանձ Եւդոքսիայ ոտից կաքաւը : Նա կը դիմէ յաքսոր 'ի մեծն հեռաստան , և սա 'ի դամբանն ահաւոր մահուան : Ահագնադղորդ երկրաշարժներ կը գզրգեն թագուհւոյն շիրիմն . անոր անխլիրտ դիակը՝ կ'երերի մահուան մէջ անգամ , և կը կարօտի քնոյ . իսկ մեծանուն Խոստովանողն Քրիստոսի կը դառնայ յետս յաղթական փառքով , և կրկին նեղուցները կը լեցունեն ծայրէ 'ի ծայր նաւակներով և դրօշուք : Անդիէն կը թուիմ դիտել Մօտա-Պուռնուի ծովալճին մէջ , իբրեւ 'ի ջինջ հայելոյ , վեց հարիւր վաթսուն և վեց Հայրապետաց ալեգարդ դէմքերն և լուսափայլ ակումբն , որոնք ժողովուած են անդ՝ Եկեղեցւոյ ողբերը լռեցնելու և հաւատոց ստուերակողմանքը լուսաւորելու համար :

Սակայն , դո՛ւ , լուսածագող Փարոս , որ Յէնէք-Պաղձէի դիմաց ոտնակառեալ իբրեւ աստղ մեծապայծառ՝ բոլոր խաղաղական ծոցը կը լուսաւորես . ո՛հ , ամփոփէ պահ մի քու լոյսդ , չի ցուցնելու համար այն ողբերգական տեսարանը՝ որ ահա կը բացուի իմ աչքիս առջև : Ախ , էջ 'ի գահեդարծաթափայլ և դու լուսին , և միտար լոյս անօրինին՝ մխելու յեղեռն մեծ : Սակայն 'ի գուր . երկնից և յաւիտենական վճռոց ժամը կը հնչէ գիշերային լուսեան մէջ , և Օգոստոսափառն Մօրիկ կը փախչի տագնապաւ՝ դէպ 'ի Նիկոմիդիա : Հնգաթիւ ծիրանածին և մարմնազանգ հրեշտակներ անոր չորս դին բոլորած են մակոյկին մէջ . արծաթափայլ լուսինը կը շողշողէ վէտ վէտ անոնց սրբափայլ ճակատներուն և ոսկեթել հերաց վրայ , և նոքա ազատութեան յուսովը՝ կը վարդին մահուան սահմաններուն մէջ : Կը հասնին սև ստուերաց մէջէն ահա

մահու անողոր արբանեակները . բուխճակէն աւելի տխուր և օրհասաբեր ձայն մի կը գոչէ 'ի բացուստ . « Կացէք, կացէք . ապա թէ ոչ՝ կամ նետ և կամ սուր է բաժին ձեր » : Կը պաշարուին և կը բռնուին թշուառ կայսրն և իւր սիրասուն զաւակունքը . որոնց չորսին անմահ գլուխները՝ փոխանակ ազաւանգեայ թագին՝ մահաբեր սրոյն ներքև կը գլորին կ'իյնան ընդ հուպ : Կարգը կու գայ արքայական վերջին ճետին, Մորիկեան ազգատոհմի կենաց հանգուցին : Ի զօր կը մատուցանէ տիրասէր դայեակն իւր միաժին որդին՝ տիրոջն ազատելու համար . զի արդարասէր ինքնակալի ազելսարչ ազաղակները՝ շուտով լրտեսներէն աւելի մատնտուկ'ըլլան իրին եղելութեան : Յառաջ կը մատուցուի վերջապէսնաև վերջին պայազատն արքայութեան՝ անմեղ գառնուկի մի պէս : Վիրաւոր սրտիւ կը լսէ առաքինին Մօրիկ նաև անոր վերջին միջոնն և և տխուր հեծկտանքը դահճի տապարին ներքև . Շամունէի պէս իւր աղեաց և հոգեհատորներու զոհերը կատարելէն յետոյ՝ իր պարանոցն ևս կը մատուցանէ արիաբար : Արիւնով անմեղաց կը ներկուի այն ծոցն, որ յառաջագոյն զուարճութեան վայր մ'էր արքայորդւոց . գիշերոյ մթուութեան հետ՝ սևագոյն սգոյ քողն ևս կը համակէ զկ . Պօլիս . այսպէս կը սգայ նաև բացականն Օշական, որ մօտագոյնն էր անոր յօդիւ ծննդեան . անոնց եղերգական մահուան տխուր բօթը՝ կը խառնուի տիեզերական ողբանուագին հետ, և ուր ուրեմն կը գոցուի ահա մարդկային անգթութեան և բիւզանդական պատմութեան այս աղելսարչ տեսարանս ևս :

Եւ, դու, նորոցս ժամանակաց և Ասկղեպեայ ծնունդ, մեծդ Քեաթիպեան, արդեօք ազգակցիդ

յիշատակն աւելի նուիրական գործելո՞ւ համար՝ եկիր այսր նորոգելու հինաւուրց սգոյն տեսարանը, թէ առ Պրուտոն ունեցած ատելութեանդ և ընդդիմամարտութեան համար՝ զհէք մահկանացուդ յանձնեցիր Նէպտունի : Ահ, եթէ իցես հոգեպաշտ անց 'ի պարունկս երկնից . իսկ եթէ Նիւթապաշտ էջ 'ի դաշտն սուրբ, ուր կը թափառին բոցք փոսփորայինք՝ լուսաւորելու հողացեալ ոսկերաց՝ մոռացութեան խաւարը : — Բարէ, նորա խորհրդաւոր մահուան սև ստուերն է այն և ոչ այլ ինչ, որ 'ի քթթել ական կը սուղի յատակս արծաթափայլ լճին, թողլով զիս խորագգած :

Բայց դու, լուսին . դու՝ որ բոլորովին քաղցրութիւն ես և սէր կը շնչես կաթոգին, կը հանգուրժես տակաւին՝ առանց խաւարելու, յետ խաւարելոյ երկուց լուսաւորացս : Ոհ, եթէ չես խաւարիր, գէթ խաւարեցո՞ւր անօրինաց շաւիղներն և շառաւիղներ, ոյք անիրաւութեամբ կը բռնանան 'ի վերայ երկրի . և թոյլ տուր գիշերոյ՝ թաղել զնոսա՝ 'ի յաւէժական մթութեան և մոռացութեան :

Մական ոչ . զի անշունչ արարածք անգամ իրենց համար սահմանուած հարկէն աւելի՝ ազատական մարդկութեան ստիպուած են արբանեկել երբեմն . ուստի նա ինքն ինչպէս սիրոյ՝ այսպէս ալ ատելութեան է առիթ . վասն զի ինչպէս ցափնականը՝ ցանկականէն այսպէս ալ ատելութիւնն և նախանձ 'ի տարապայման սիրոյ անտի կը ծնանին յաճախ . և ո՞վ է որ կը շնչէ զազդեցութիւնս այսր սիրոյ՝ եթէ ոչ լուսին : Ախ, ցորչափ յաջորդեն գիշերք տունջեան և սերունդք սերնդոց . ցորչափ ելլէ և մօնէ լուսինը մեր մեղապարտ հորիզոններուն վրայ, այնչափ ալ մարդկութեան խորէն և ընկերութեան ծոցէն պիտի լսուին ողբանուագներ ան-

պակաս: Միով բանիւ՝ նա մարդկային եղբրանց
և ողբաձայն նուագաց մէջէն արիւնաներկ՝ և
մարդկութիւնն ալ անոր աղօտաճաճանչ լուսովը պի-
տի յառաջնն միշտ՝ կենաց և մահու սահմաններուն
վրայ: Ահաւասիկ բնութեան անփոխադրելի օրէն-
քն. ահա ինքնիշխան մարդկութեան անխուսափե-
լի հարկը:

Բայց որքան ողբոց և կարեկցութեան են ար-
ժանի ստորերկրեայ մութ գնդաններս մէջ փա-
կուած այն թշուառ արգելականներն, որոնք գիշեր
և ցորեկ կը հառաչեն առ աստղն, կը հառաչեն
անձկակարօտ և առ լոյսն լուսնեկի. և սակայն աստղն
և լուսին կը գոնուին միշտ հեռի և հեռի և ծածկեալ
յաչացնոցա: Ո՞չ արդեօք նուազ չար է չունել տե-
սանելիս, քան թէ ունել և ոչ տեսանել զլոյս: Այո՛,
աւելի երջանիկ է աչազուրկ խլուրդն՝ որ կը խար-
խափէ թափառական ՚ի սանդարամետական վայ-
րըս, քան կալանաւորն այն, որ կը չնչէ ՚ի վերայ
երկրի, առանց լուսոյ: Խաւար է անոր համար ամէն
բան, երբ յուսոյ պատրոյզն ևս չիջեալ է ՚ի սրտին.
անգին և անփոխանակելի կենաց դանձն իսկ անտա-
նելի է, եթէ պակասին հաւատք ՚ի հանդերձեալն:
Այս, բնութիւնը կը գոչէ մեծ բանաստեղծին հետ.

Wer heute sich nicht heben kann,
Ist ewig ein verlornen Mann.

սակայն հաւատքն և Յոյս, կրկին մխիթարիչք՝
թշուառ մարդկութեան, այլ ազգ կու տան ամե-
նեին պատասխանի, թէ համբերութիւնը՝ կեանք է
և լաւագոյն կենաց առաջնորդ: Համբերէ ուրեմն,
ով լքեալդ ՚ի մարդկանէ. համբերէ տարագրեալդ
՚ի հայրենի տանէ. զի ամէն մարդ ալ ունի իւր յա-
տուկ վիշտերն, և ով չի վշտակրի՝ անծանօթ է

այնպիսին մարդկային սրտի. և ըստ քերթողա-
հօրն փորեհատացոյ՝ Հազար հաճոյք՝ չարժեն մի
վիշտ: Այո՛, կը վշտակրին անոնք, որ ողբակից են
քեզ, և անոնցմէ աւելի ոյք չգիտեն ողբալ զթը-
շուառս: Կը վշտակրի նոյն իսկ անվիշտ մանուկն
անպարտական, չգտնելով ՚ի խաւարի՝ զինքը
գիեցնող սալիքը: Համբերութեամբ կակուղ կա-
թիլներն անգամ՝ կը կոփեն և կռանեն կարծրա-
կուռ ժայռերն, և հազար և մի ձևերով կը կերպա-
ւորեն: Համբերութեամբ կը կազմուին բնութեան
և այրերու մէջ բիւրապատիկ և անձեռագործ
ապարաններ: Յարատեակն համբերութեամբ, այո՛,
պիտի թաւալին նաեւ քու արգելանացդ կապարեայ
ժամերն ու ամերն, և խզուին ժանդահար շղթա-
ներդ:

Բայց ինձ հարկ է դառնալ դէպ ՚ի անցեալն հե-
ռաւոր, դէպ ՚ի աւանդական հորիզոններն, ոսկից
կու գան վիպական խուլ արձագանգներ: Եւ ահա
կ'ելլեն ՚ի ծովէ նախապատմական Օսկնէսք և Սև
նեղոսոսք՝ ունելով ատամամբք գնուիրական մա-
տեանս Քաղղեացւոց, և կը վերադառնան ՚ի ծով:
Կ'ելլէ կը կանգնի իւր պատ ՚ի պատ կտաւոց մէջէն՝
զմնեալ հեթանոսն. և հնադոյն մագաղաթներու
մէջէն կը լսեմ մարդկային ազգի պատմութեան
ձայնը, որ կը գոչէ. Ա՛ռ, կարդա՛: Զի՞նչ. — Եգիպ-
տոսի անգրանկածախ սատակումը, Բեթզէէմի
անմեղ մանկանց կոտորումը, Մուրթբէեանց և Մա-
կաբեանց վերայ կնքուած դատավճիռն և ողբա-
ձայն հառաչանքները մէկ կողմէն. իսկ միւս կողմէն
ալ Տրոյիոյ և Հոովմայ հրդեհներն, ութսուն հազար
Հոովմայեցւոց՝ ՚ի փոքրն Ասիա և Սիկիլեան երե-
կոյից կոտորածները. Պոմպէայի և Հերկուլոնի հե-
տակորոյս լինելն ընդ գետնի. Նինուէի, Բաբելոնի,

և այլոց քաղաքաց առումն և այրեցաւեր կործանումը զիշերածամուսնի մէջ՝ են իբրեւ մի մի ողբանումագներ, ոյք կը կազմեն տիեզերական պատմութեան և ցայգանուագի տխրական մատուցը:

Սակայն այս խոհերուս մէջ ընկղմած ատեն՝ ի զուր կ'որոնեն աչք իմ ի միտան գեշերոյ զմագաղաթս. ի զուր և ձեռքերս կը փորձեն շօշափել զթերթս. զի նորին ձայնն՝ աւելի հզօր է և գրաւիչ քան զհինն: Եւ ստուգիւ կը լսեմ իշխանաց Մեծ կղզիէն կամ մանաւանդ Գնալըէն որդիատեաց թագուհւոյն իրէնէի անմխիթար ողբն, որ իւր որդւոյն աչքերը խաւարեցնելով՝ ինքն ևս խաւարարգել բանտին և Նիկեփորի անդթուլթեան զոհ կը լինի: Ի զուր կը գոչէ բազմագարեան հեթանոսին և Սիբիլայի դամբանին և կրծոցը վրայ գըրուած այս մարգարէահրաշ արձանագրութիւնս, թէ « Ո՛վ, արեգակ, իրէնէի և կոստանդնի օրերը վերստին տեսնես զիս »: Բարէ, ճիշդ այս օրերուս մէջ կը բացուի այն շիրիմն, և հինաւուրց մեռեալը՝ կրկին կը տեսնէ արեւուն կենսաբեր լոյսը: Սակայն իրէնէի պէս որդիատեաց մարց և կոստանդնի պէս մայրակորոյս որդւոց համար չի կայ լոյս, չի կայ օր. այլ շօշափելի խաւարն և մշտամուռն ողբերն են և պիտի մնան անոնց բաժինը: Ուրիշ նուաղեալ ձայն մ'ալ տարբեր ողբանուագով կը լսուի Գըղը-Սոսայի համբաւատենչ արգելաւանքէն (ուր միանգամ միայն այց ելլելով ընդ Հօր և հոգեկցին իմոյ, դարձայ բազմապատիկ և անմոռանալի յիշատակներով), և այս ձայնս է առաքինակրօն վարդանայ և արեւելից Սպարապետին, որ քաջաց բանակով մի ճակատելով երբեմն իսկիւտարի դիմաց՝ դողացոյց Նիկեփորի պէս վատազգի՝ բայց անգութ բռնակալներ. իսկ այժմ՝ ի խաւարել երկուց լուսապայծառ աչացն՝

կը հաչէ և հառաչէ առ անաղօտ լոյսն երկնից: Ա՛հ, հառաչէ և դու, ո՛վ սուրբ հայրապետդ իգնատիէ, այն փոքրիկ և բլրածե կղզեկէն, որ Պրօսփի դիմացը կեցած է և զուարթագին կը դիտէ զկապուտակ ծոցն Նիկոմիդիոյ և զՆիկոմիդիա ինքնին փառապանծ. բայց քու արտորանօրդ կարծես թէ ինքն ևս արտում և տխուր՝ կ'ողբայ առ անցաւորս, կ'ողբայ առ այցելուս իւր: Իսկ, դու մենացեալ, անմատոյց և անմարդաձայն ժայռդ Դեմոնիսեան. վիժածդ պլուտոնական խոր անդնդոց. ո՛վ, որ Մարմարայի ծոցաբերանէն վեր բարձրանալով՝ անյիշատակ ժամանակաց հետէ կը կոծիս և կը մրցիս միշտ յաղթական կատաղի ալեաց և փոթորիկներու դէմ, և գիշերային ուրուականներու նման երկնցուցած ես ստուերներդ մինչ ի բարձունս Գալատա-Քոչիի: Օ՛հ ցուցուր ինձ, ո՛ւր հանգչեցաւ և մնաց անապատի տատրակն, անբիծ աղաւնին և հսկող հոգիւր՝ Ս. Ներսէս Պարթե. կամ ո՛ւր անհետացան արդեօք անոր վշտակիր օրերու՝ տխրագին արձագանդները: Այլ լուծիւնը միայն կը խօսի անբարբառ: Եւ անդունդն անյատակ, որուն վրայ արձանացած կը դիտէ նա զաստեղս, ահաւոր յորձանաց հետ իմ ձայնս ևս կ'ընկղմէ իւր մէջ. և կը թուիմ լսել զողբս և զպայքար Սուրբակիմ Շիլլէրի: Անտուտ ապա վիշապներ և նահանգը ծովու զգայուելով և վերելակելով ընդ պոռոյտս հոսանաց՝ Հարաւէն աւելի՝ իրենց հրաշունչ խոշիւնովը կը փոփրացնեն զծովն խաղաղիկ, և փոսփորային ալեաց միջէն՝ անոնց հրացայտ աչքերն ևս աւելի փայլատակունս կ'արձակեն ահաբեկիչս:

Իսկ ես խորհրդագգած լուծեանս և ահեղ տեսլեաս միջէն՝ զաչս ի վեր ամբարձեալ՝ այլ ինչ կը թուիմ տեսնել ի հեռուստ ահեղագոյն և անպա-

տուհն: Ի՞նչ են, արդարեւ, այն հրեղէն գետերն՝ որոնք Բերայի և Ստամպոլի բարձրութիւններէն հոսելով զառ ՚ի վայր՝ կ'ընթանան, և այլեայլ առաջներու բաժնուելով՝ անհաւատալի արագութեամբ կ'ողողեն քաղաքին և շինից ամբողջական թաղերը: Ի՞նչ է այն Հիւսիսայգի նման արիւնեաներկ լոյսը, որ կայծակի արագութեամբ կը յառաջէ Մօտա-Պուստուի հիւսիս-արեւմտակողմէն, կը ծաւալի խաւարամած երկնից երեսն, և բոլոր ծոցն իբրեւ արիւնով ներկած է. — Ի՞նչ են այն շանթացեալ նետերն և կայծակունքը, ոյք մերթ խտացած օդը պատռելով՝ մեծ շառաչիւնով մահկանացուաց բնակարաններուն վրայ կը թօթափին, և մերթ թուցիկ աստեղաց հանգոյն օդոյ մէջ կը թեւապարեն, և լուսաւոր մթնոլորտէն յանկարծ մթադին հորիզոններու մէջ գահավիթելով՝ ահագին աղէտներ անտի կը ծնանին. — Ի՞նչ է այն բոթաբեր և տխուր ձայնը, որ խոր քնոյ մէջ ընկղմած մահկանացուներն առհասարակ ի վեր կ'ընդոստուցանէ՝ ասելով. Եւնդ' ըն վա՛ր. և ՚ի վայրկեան ժամանակի ամէն աղէտ առաջի աչաց նկարել կու տայ: Աւա՛ղ, այս է մարդկութեան հարուածներէն զարհուրագինը, դիշերոյ անսովոր հրախաղութիւնն և կ. Պօլիսը լափող Հրդեհն. որ բազմադանձ ընտանիքները՝ մէկ ժամուան մէջ միմիւրի վրայ կը նստեցնէ, և երջանիկն՝ ապերձանիկ կ'ընէ: Բա՛րէ, կոչողի ձայնին և հրեղէն նշանին հետ՝ ամէն աշխարհ հօն կը դիմեն՝ քունը գլուխնին: Աւաղելի ազգաբնակչութիւն. որոյ քունն անգամ չէ ապահով: Կատաղի բոցը՝ պատուհաններէն դուրս վազելով՝ վիշապաձայն կը չչէ, դիմաց ելլողները կը լափէ, և սրեիցէ գազանէ մ'աւելի անողոր է և անյագ: Մերթ կ'ընթանայ՝ ներքնուղիներու միջէն, սողոսկելով, և մերթ դէպ ՚ի վեր կը

բարձրանայ՝ գայարելով և տատանելով յաջ և յահեակ իւր տուտը: Այն աներեկոյ ծակաւորտն՝ որ կը բացուի օդոյ ջերմացեալ և ցուրտ խաւերուն մէջ. այն լոյծ տարերաց իրարու հետ բաղխիլն և կռուելը՝ նոր օրինակ հով մի յառաջ կը բերեն և ահեղ սոսաւիւն, որք մահկանացուաց սրտերը կ'ահաբեկեն: Անոնց բաղխիւնէն այնպէս դիւրաւ կը տապալին մզկիթներու և բաղնեաց հոյակապ գրմբէթներն, ինչպէս նաեւ ապարանից և փայտակերտ տուններու տանիքն՝ ահեղ դողորգմամբ: Հաստաբեւտ սիւներն և գերանները՝ կը ճարճատին ՚ի քթթեղական, և կերոններու նման կը բորբոքին ՚ի բոց՝ կարծես թէ Մամիսնի և Ուրանոսի ապարանքը լուսաւորելու համար: Բորբոքած է նաեւ բոլոր չրջակայ մթնոլորտը դժոխոց կաթոյսի մը պէս. և օդն ինքնին աւելի շնչարգելութիւն և մահ՝ քան թէ կենաց շունչ կը պատճառէ: Սանդարամետական ծուխը՝ սեւագէմ՝ սատանաներու պէս կրակի լուսոյ միջէն ահուելի կերպարանօք վեր կը ժայթքէ՝ պտոյտկելով: Վերահաս երկիւղէն խեղագրեալ կանանց և մանկանց աղաղակն և ճիշերը, որոնք շատ անգամ կրակի ձեռքէն փախչելու տեղ՝ հերարձակ դէպ ՚ի կրակը կը դիմեն, քարացեալ սրտերն անգամ կը կեղեքեն, և աննկարագրելի են: Այն բաբելոնական հնոցաց շիկակարմիր հրոյ միջէն՝ կը սլանան մերթ ընդ մերթ, մարդասիրութեան հզօր թեւերով, Ազարեաններն ազատող բարերար հոգիներ. սակայն մարդկային աղէտներէն իսկ օգուտ քաղող անդուծ հրէշներ ևս պակաս չեն՝ սեւ ստուերաց մէջ, ոյք կրակէն խնայած գոյքերն՝ անխնայ կերպով յաւարի կ'աւնուն: Ի զուր գթութեան հետ՝ ջրեղէն տարրն ևս ձեռք ձեռքի տուած՝ համաճարակ հրոյ դէմ կը կռուին. վասն զի նա իւր

աւարին հետ մարդկային զոհեր ևս պիտի ընէ անպա-
կաս: Այո՛, բիւր անգամ միւրի և աւերակաց
ներքե թաղեց նա զհինաւորցն Բիւզանդիոն. և սա-
կայն Բիւզանդիոն՝ փրկնիկ հաւու նման կարաց
դարձեալ այնմիւրակոյտերու տակէն վերականգնիլ՝
աւելի գեղեցիկ և պերճ: Ո՛վ, մեծապանծ քաղաք-
որչափ աւելի գեռ մեծ և փարթամ, որչափ երջանիկ
և նախանձելի պիտի լինէիր բազմաց, եթէ քաղա-
քակրթութեան և յառաջագիւմութեան ջանքերն յա-
ջողէին աղետիցդ վերջ տուող միջոցներ հնարել:
Սակայն դու, Հեղինէդ գեղանի՝ դշխոյից ծովուց,
լռեցո՛ւ քու գիշերային ողբերդ, և սրբէ՛ դաչադ լու-
սագեղ և փարփառ. վասն զի քիչ ատենէն պիտի
ծագի քեզ նոր արշարոյս և նոր արև կենցաղոյ:

Դառնալով դէպ յարեւել հարաւոյ, կը տեսնեմ
Մալ-թէփէի գիւմաց ծովուն մէջ խարսխեալ երկնա-
բերձ սին մի, և այն սեանը վրայ ալ զարմացման
և երկիւղի առարկայն: Ոչ փարոս մ'է՛ այն լուսա-
տու, ոչ քարեղէն արձան, և ոչ ալ սին ստուեր մի.
ոչ. այլ է մին այն մահկանացուներէն, որոնք ոչ
քուն ունին և ոչ հանգիստ. և ապրիլ կարենալու
համար՝ բիւր վտանգներ և բիւրապատիկ մահունս
աչք առած են: Ընդարձակ շրջանակի մի պէս կը
պատեն զայն ամենուստ ցանցապատնէչք և Մառ-
նաներ, որոնց մէջ կը ննջեն և կը խորդան տաժա-
նեալ և անձե իրաններ՝ քան թէ կենդանի մարդիկ:
Սակայն նա ոչ կը ննջէ և ոչ այլ կը շարժի յաջ կամ
յահեակ. այլ կատարեալ արձան մ'է՛ արձանա-
ցեալ Պոսիդոնի հանգոյն՝ ի վերայ անհաստատ ծո-
վուն, և երկժանին՝ ի ձեռս իւր, գուպարելու ընդ
վիշապազունս անդնդոց: Բոլոր անոր շունչն և
ուշադրութիւնն՝ աչքերու մէջ կենտրոնացած են, և
աչքերն՝ ի խորս ջուրց, որուն մէջ կը տեսնէ զլուսին.

և լուսնի լուսով կ'որոնէ իւր ահագնացայտ ախո-
յեանը: Կ'անցնին ժամեր, կ'անցնին շոգենաւեր,
կ'անցնին նաև բոցեղէն շունչա՛ռուք շիջեալառ
ասուպներու. կ'անցնին իղձք և ցնորք բիւրակեր-
պեանք. կ'անցնին թշուառութիւնք և վայելք՝ իրենց
զուարթ և տխուր երևոյթներով, և կը լսուի անծա-
նօթին ձայնը. Գա՛ն, գա՛ն: Բայց նա չի փոխեր ամե-
նեին իւր գիւրքն. այլ պուցեալ կը հայի բնութեան
համատարած հայելին, ուր գրուած և գրուած կը
տեսնէ բոլոր իւր բազդն և աշխատութեան վարձքը:
Համբերութիւնը կեանք է և ամէն դժուարութեանց
չքնաղ յաղթանակ: Վերջապէս կը շարժին ալիքներ,
և հետ զհետէ կ'ընդարձակուին. կը շարժի այն սիւ-
նածե խարիսխը, որուն վրայ նա կեցած է. կը շարժի
և հայելանման ծովը: Կու գայ կ'երևի ահա մին՝ ի
քաջաց՝ դարանակալ իշխանութեան Ովկիանու,
վիշապն ահագի՛, թեապարելով՝ քան թէ գաղտա-
գողի ընդ ամեհի ալիսն. և համասեռ լուղակաց
պարք կ'ընկերեն նմա: Խոյս տալով անոր երեսէն՝
կը փախչին ձկու՛ք, և պողիպողք, կակղամիսք և
խեցեմորթք առ հասարակ. և նա կը մոռնէ յաղթա-
կա՛, քան թէ պարտեալ ցանցապատնէչին մէջ. և
կը մոռնէ՝ յաւիտեանս անկէց չեղելու համար: Դիտի
նշանին հետ՝ անդէն և անդ կը փակուի ծովուց իշխո-
ղին յաղթական մուտքն, և փախտեան համար բնաւ
եւք չի կայ: Կ'իմանայ բռնակալն այն՝ եղածն և
ըլլալէքն, և այլ յայլմէ եղած՝ կատաղաբար կը
սուրայ ամէն կողմ: Սակայն ի՛ գուր. վասնզի ուր
կը պակսի իմաստութիւն և հանճար, անզօր է ոյժն
և բռնութիւն: Մեծաձայն աղաղակներով կը քարշեն
որսորդք զգործիս. և ցանցապատնիչաց հետ՝ անա-
ղատին աղատութեան սահմաններն ևս քան զեւ կ'ամ-
փոփուին: Կը սկսի ահեղ մենամարտութիւնն, և

բազումք՝ կը կռուին միոյն դէմ. այն ինքն է հսկա-
յաձեն թուն: Մէն մի հարուած առած ժամանակ,
խուլ մոնչիւններ կը հանէ ու կը բոհորխէ: Մնոր
տառնի մէկ բախիւնէն մեծամեծ մասնաներն
անգամ ծովուն խորը կը թաւալին. և զգայութիւն
պէս՝ ահագին յորձանքներ կը յարուցանէ առ-
ետեզ, և հոսանքներ կը ժայթքեցնէ յերկինս 'ի
վեր: Եւ գիշերային սառեւրախառն լուսոյ մէջ՝ այն-
քան ահաւոր է այն, որչափ զօրաւոր՝ 'ի ժամ մա-
հուն: Կարծես թէ ֆայտնութեան վիշապն եկած է
անդ, և իւր տառնով երկնականմարէն աստեղաց
մասն մի յերկիր պիտի գահավիժէ: Սակայն մար-
դըս հօս ևս կ'ելլէ յաղթական, և նա գերի է 'ի
ձեռս յաղթողին: Այսպէս եղած է և պետի լինի
մարդկութեան կռիւն և յաղթութիւնը գոտարու-
թեա՛յց գէմ: Սակայն ինչպէս մարգուն ձեռքն է
յամենեալն, այսպէս ալ ամենայն արարածոց ձեռ-
քերը պիտի գուպարին մարդկանց գէմ:

Եւ յիրաւի, ուղղելով անտի աչքերս գիշերադէնաց
շողենաւուց և շողեկառաց անթիւ և անծայր գծերուն
վրայ յաջ և յահեակ, կը տեսնեմ աւաղելի ընդհա-
րումներ. կը լսեմ սղբաձայն ազադակներ թշուառ
մարդկութեան 'ի ծովու և 'ի ցամաքի: Կը լսեմ և
կը տեսնեմ սիրոյ և ատելութեան ահաւոր դառնա-
լներ, որոնք կը կատարուին մերթ 'ի քուն և մերթ
յարթնութեան գիշերաժամուց. և կը կատարուին
ամէն ժամ, ամէն վայրկեան և աշխարհիս ամէն
կողմերը: Երբ լսուին բիւրապատիկ հիւանդութեանց
և ցաւոց մէջ հաշոդ և մաշոդ հիւանդաց ախուր հա-
ռաչանքներն և սրտմաշուքն, որոնք գիշերոյ ազդե-
ցութեան ներքե աւելի ևս կը սաստկանան: Վեր-
ջապէս կը լսուին պատերազմական դաշտերու վրայ
կարեւելք անկող թշուառ բազմութեան խուլ մոնչիւնն

և հեծեծանքն, որոնք զուրկ են բոլորովին մարդկա-
յին մխիթարութենէ և կարօտք օգնութեան. գի-
շերը միայն է նոցա օգնական, բայց ոչ մխիթարիչ:

Բարէ, որչափ խորհիմ ես, այնչափ ալ խոկումն
և գիշերը կը վարեն զիս անդր քան զանդր՝ գա-
հավիժելու մարդկային թշուառութեանց և բիւրա-
պատիկ աղետից անդունդներուն մէջ: Սակայն ես
ոտնակառեալ 'ի բերան վհիւ և հեղեղատին՝ ուսկից
թաւալգլոր կը հոսին և կ'երթան կեանք մարդկան՝
հազար և մի ողբանուագներով. մանաւանդ թէ տն-
կեալները կարեկցաբար արտասուելով՝ յայլ ինչ
կ'ուղղեմ՝ իմ ընթացքս ընդ մութ գիշերի, անոր
միւս գաղտնիքն և ազդեցութիւններն ևս հետազօտե-
լու համար: Եւ դո՛ւք, լուսին և աստեղք լուսափայլք,
որ կը փայլիք 'ի վեր անտրտում և անցաւ, օ՛ն
առաջնորդեցէք իմ քայլերուս դէպ 'ի խորն և
անհետազօտելին, դէպ 'ի բարձրն և անելանելին:

Ինչպէս ձայնն՝ է այն ազդեցիկ և հզօր ներգործիչն՝
որով մեր սրտերը կը շարժին յանկարծ յուրախու-
թիւն կամ 'ի լաց. այսպէս ալ լոյսն՝ է այն թա-
փանցիկ և միակ միջնորդն, որով մեր աչքերը կը
տեսնեն զմարմինս և մարմնոց որակութիւններն. որով
նորանոր յարաբերութիւններ կը հաստատուին ընդ-
մէջ ծանօթին և անծանօթից, ընդ մէջ տեսանողին
և անտեսից: Եւ սակայն ի՞նչպէս չի զարմանամ՝ երբ
կը տեսնեմ, որ որքան լոյսը կը նուազի մեր հորիզոն-
ներու վրայէն՝ այնքան աւելի աշխարհներ տեսա-
նելի կ'ըլլան անհուն անջրպետութեան մէջ, զոր
մեծանունն Նեւտոն կոչեց Գործարան կամ ուղեղ
աստուածային. և որչափ գիշերն և խաւարը կ'ածին,
այնչափ ալ անհուն միջոցաց հեռաւորութիւնը հետ
զհետէ կը նուազի և կ'անձկանայ, և երկնից անհաս
բարձրութիւնն և հաստատութիւնը՝ երկրիս հետ

կու գայ կը կցորդի: Իսկ բացական արարածոց՝ մերձաւոր յարաբերութեանց համեմատ՝ անոնց իրարու վրայ ունեցած զարմանալի ազդեցութիւնքն ևս կը բազմապատկին:

Այո՛, 'ի վեր ամբարձեալ զանազան մտաց և հետազոտող աշացս՝ կը տեսնեմ անպատրուակ, որ գիշերաժամու և խաւարի ազդեցութեան ներքե գերբնականն անգամ՝ բնականին հետ ձեռք ձեռքի կու տան և տուին իսկ՝ այնքան կրօնական, բարոյական, գիտական և նիւթական յեղափոխութիւններ յառաջ բերելու համար, մարդկային ազգի պատմութեան մէջ. ուր յիմարութիւնն՝ ընդ իմաստութեան, չարը՝ բարւոյն և վնասակարն՝ օգտակարին հետ 'ի գիր արձանացած և 'ի կոթողականդնուած կը տեսնուին: Գիշերաժամուց ազդեցութեամբը փոխեց մարդկութիւնն՝ երկնային կրօնքը՝ բնապաշտութեան հետ, և միաստուածութիւնն՝ ընդ բազմաստուածութեան: Սակայն բաւական չէր միաւորը բազմացնելն, այլ հարկ էր, որ անմարմինն ևս մարմնացնէր և աներևոյթն՝ երևելապէս անձնաւորէր. զի ինքն ևս մարմնաւոր է: Բաւական չէր անձնաւորելն, այլ հարկ էր, որ անմտոյցն՝ իրեն ևս քան զևս մերձեցնէր, վասն զի կարօտ էր անոր. և այն ժամանակ նա կարող եղաւ մերձեցնել, երբ արեգական լոյսը հեռացաւ անկէ, և իմանալի լոյսն՝ աւելի մօտեցաւ երկնից լուսաւորներուն: Այո՛, այս խորհրդազգած ժամուս նայեցաւ բազմազարեան հեթանոսիկն՝ երկնից կամարին վրայ զլուսինն սիրանոյշ, և կոչեց զայն Անահիտա. այս ինքն է մայր կամ՝ ծնող ենթալուսնեայց, պէս պէս առասպելաբանութեամբք: Դիտեց յերկինս զԱրուսեակն լուսապայծառ, և անոր գեղովն յափշտակուած՝ անուանեց զայն Աստարտէս = Ափրոդիտէս

= Աստղիկ, այսինքն է անձնաւորութիւն սիրոյ, զոր ունէր առ զգալին, առ մարմինը: Գիշերոյ ահաբեկիչ երազներէն և արհաւիրներէն նեղուած ժամանակամիջոցին՝ դարձոյց աչքը երազաթուիչ աստղին՝ Հրատի վրայ, որ կը վանէր զգիշերն և կը գծէր զժամն նորին. անդէն և անդ կոչեց զայն իրեն օգնութեան, ձայնելով Նեքոշ կամ՝ Տիշր. այս ինքն է արագահաս մեկնիչ երազոց, և երազագիր գպիր երկնից կամարին: Մնալով ընդ երկար գիշերոյ միջութեան մէջ կամ՝ 'ի տարակուսանս յեղյեղուկ բաղդին և բաշխից, ուրիշ մոլորակ մ'ալ անուանեց Ապոլոն, այսինքն է պատգամատու կամ՝ յայտնող անյայտին: Դիտեց 'ի խաւարի զանցս և զանկումն թուուցիկ աստեղաց, և անդէն հնարեց զփոխանցումն մարդկային հոգւոց՝ պարունակաց 'ի պարունակս: Համառօտ ըսելով, այսպէս ուրեմն կազմեցաւ հին ազգաց գիցաբանութիւնն. այսպէս փոփոխեցան նաև կրօնք՝ առաջին անգամ: Սակայն « Որ էնն » յայտնութեան, « Նոշք փոշ նոշքն » Եգիպտացւոց և Անուշա-Մազուան արիական ազգաց մնացին միշտ իբրև յայտարար՝ անմարմին, աներևոյթ և անստեղծ էին, որ է միակ հաստիչ և հայր աստուածոց և արարիչ գիշերոյ և տունջեան:

Ժամը տասնեերկու կը հնչէ. և 'ի հնչելն կը տեսնեմ՝ ահա կը յառաջէլուանի լուսոյն և ստուերաց միջէն հսկայ մի մեծ և փառապանծ. որուն ոտքերն՝ երկիրս կը կոխեն, և գլուխն՝ յաստեղս կը պսակուի: Եւ ո՞վ արդեօք իցէ այն: Ի ոգին զարուց և ժամանակաց, որ կը հիւսէ և կը թուէ զգարս և զժամանակս. է նոյն ինքն մարդկեղէն Հանձարն, որ կանգնելով յաւիտենական հսկայի մի պէս ընդ մէջ երկնից և երկրի՝ կը դիտէ անթիթ անոնց յեղափոխութիւններն և շրջանը: Ծանր խաւարը՝ կը ձկտի

իբրև շղթայիւ կապել անոր աչքերը, բայց նա հետ
զհետէ Հերշելեան հեռագէտ գործինքը հնարելով
կը յարմարցնէ իւր տեսութեանը: Կարկառք աստի և
կարկառք անտի, և լերինք անանցանելի դժուա-
րութեանց միշտ նորանոր կ'ելլեն անոր գիմաց.
բայց նա միշտ յաղթական կ'երթայ այդ բարձրա-
բերձ շղթաներու վրայէն, ինչպէս ալպեանց ուղևորը՝
Դիշի կաւոնը: Աստի խորանդունդ վիհեր և
գահավէժներ կը բացուին ոտիցն առջև. անտի
բոմբիւնք սպառնացող վիմաց, որոնք հոլովելով կը
թօթափին իւր գլխուն վրայ: Մէկ կողմէն գոյին
և բարբառահագին գազանաց. իսկ միւս կողմէն ալ
արձագանք լերանց և քարանձաւաց՝ կու գան զար-
հուրեցնելու զնա և յետս կեցնելու իւր ընթացքէն.
սակայն նա կը յառաջէ աներկիւղ: Ի բաղխին
Հարաւոյ, կամ հիւսիսային հողմոց՝ կ'իյնան կը
կործանին, հեծեծելով, հաստաբուն կաղնիներ և
հինօրեայ մայրք՝ անոր աչաց առջև. իսկ նա աներ-
կիւղ և անսասան ամէն բռնութեանց դէմ կը գնէ,
և կը դիմէ միշտ յաջ և յառաջ: Կրանիտեայ կարծ-
րակուռ ժայռերն, որոնք յաւիտենական կոթողնե-
րու նման վեր բարձրանալով, կարծես, թէ երկնա-
գունդն իսկ իրենց վրայ կրելու բաւական են, ջերմ
և խոնաւական տարերաց ազդեցութեան ներքև կը
լուծուին և կը հոսին 'ի վայր. և հեղեղը ջրոց՝ կը
վարեն և կ'աման գանոնք 'ի ծով. իսկ նա անտեղի-
տալի և անլուծանելի կայ և կը սոկայ ամէն բնա-
կան զօրութեանց առջև: Հուր և ջուր, սուր և սով
զինուած են և կը կռուին անոր դէմ. բայց նա
յաղթող հանդիսանալով յամենայնի, անդր քան
զանդր կը յառաջէ իւր հերակլեան քայլերը: Կռիւ,
պայքար և մրցութիւն են անոր անհրաժեշտ նշա-
նաբանքը. իսկ նպատակը՝ խաղաղութիւն, լուսաւո-

րութիւն և սէր: Նեւտոն, Հերշել, Արագոյ, Լապ-
լաս, Մէկկի, Աքեապարէլլի և ուրիշ մեծամեծ
գիտնականներ՝ իբրև մի մի լուսավայլ աստղեր են
Աստեղագիտութեան հորիզոնին վրայ, կամ լաւ ես
ալիքներ՝ մարդկութեան լայնածաւալ ծովուն մէջ, և
ինչպէս յանցեղումն և ներկայումս՝ այսպէս ալ ա-
պագայ դարուց հոսանքին հետ պիտի գան և
անցնին նման դեռ շատ և շատ ալիքներ, մակըն-
թացութեան և տեղատուութեան կենդանացուցիչ
օրինաց համակերպելով. և սակայն հանճարը տի-
րած է և պիտի տիրէ ու տիրապետէ միշտ այդ
մրդկածուփ ծովուն և անոր յարաճուն ալիքնե-
րուն վրայ. և պիտի յուզէ կենդանացնէ զայն՝
երբ մեռած է, և խաղաղէ՝ երբ սաստիկ յուզեալ է: Եւ
վայ անոր, որ զանի կ'անդոսնէ և կամ անոր փըր-
կաւէտ յառաջխաղացութեանը դէմ կամաւոր ար-
գելքներ կը յարուցանէ. վասնզինա իրեն մրցակից
ունի յաջորդ դարերն և սերունդք, որոնք միշտ
յաղթող, քան թէ յաղթեալ հանդիսացած են և
պիտի հանդիսանան յաւէտ: Անոր տրուած է փա-
րատել տգիտութեան խաւարը, հարուածել աւե-
լորդապաշտութիւններն և դարուց խժդժութիւն-
ները, և դամ քան զգամ ընդարձակել անծայրա-
ծիր գիտութեանց սահմանները: Անոր անցած
տեղերէն կը խօսին, նոյն իսկ գիշերոյ մթութեան
մէջ, Հեռագրութեան անխօս թելերն և Չայնախօս
գործին. կը խօսին ազգաց և աշխարհաց քաղա-
քակրթութեանը վրայ յառաջ բերած հրաշալի
յեղափոխութիւններն և գիւտերը:

Այո՛, նա է որ կը չափէ անսահման և անչափա-
կան միջոցն եռանկիւնաչափութեամբ. կը զննէ
ուշի ուշով անոր մէջ շրջող և շոնշող լուսաւորքն,
անոնց որպիսութիւնքն, անյեղլի օրէնքներն և

յաւիտենական ընթացքը: Կեդրոնաց կեդրոնը՝ որ է անչափապէս մեծ և անհնապէս հեռի՝ ի մէջ. որ կը շարժէ բոլոր արեգակներն և ինքն հրեշտակաց ձեռքով միայն կարէ շարժիլ, թէ և անտեսանելի մնաց անոր աչքերէն՝ բայց ոչ նոյնպէս և ի մտացն: Եւ իբր անմիջական արգասիք գիշերաժամու գիւցաղին՝ որուն աչքերն յառեալ կան յարփաւորս և բիւր արփիք կը բորբոքին յաշտ նորա, ահա ի շղթայաշար ընթացս դարուց կը ձգուին նաեւ երկնից հաստատութեան վրայ անբաւ գիծեր և շաւիղներ՝ գէպ ի ծիր կաթինը: Կը կազմուին բազմակերպեան Հաւնաւորեղութիւններ. միով բանիւ կը կազմուի Եգիպտացւոյ, Քաղզէացւոյ, Արաբացւոյ և այլմու Աստեղաբաշխութիւնն, որուն գուգակից է և Մոգութիւնը, եթէ ոչ գլխովին ծնունդ:

Այո՛, գիշերներու ազդեցութեան ներքեւ ծնան և բարգաւաճեցան հնադարեան ժողովրդոց մէջ այն երազներն և երազապատում վիպասանութիւնները. այն խորհրդազգած տեսիլներն և յայտնութիւնները: Գիշերոյ ծնունդ են այն ուրուականներու և վհուկներու մասին յօրինուած ժողովրդական աւանդութիւններն և զրոյցքը: Գիշերներն յղացան և ծնան մարդկային մտաց մէջ զՄոգութիւն և զՔաղզէութիւն, աստեղահմայութիւնն և բազդին և բաշխին ընծայուած պատմութիւններն, որոնցմով Արեւելքն՝ աւելի քան արեւմուտք, հին աշխարհը՝ քան թէ նորը ճոխ է և բազմադրուագ:

Յիրաւի գիշերային մթութեան մէջ կ'իյնայ հայրն ազգաց Աբրահամ՝ խոր թմրութեան և յափշտակութեան մէջ. և իւր ապագայ սերնդոց բազմութիւնը գեռ չի ծնած՝ երկնից աստղերուն վրայ

գրուած կը կարգայ: Գիշերոյ ստուերաց և անըջ լոց մէջ կը զօրանայ Յակովբ Նահապետը մենամարտելու ընդ յաւիտենական հսկային և պարտել իսկ գլխովին: Յովսէփ գեղեցկին և իւր եղբարց չքնաղ պատմութեան հետ՝ բոլոր Եգիպտոսի և շրջակայ աշխարհաց բազդն իսկ՝ գիշերաժամու երազոց և մթութեան մէջ կը կնճուին և կը լուծուին: Գիշերաժամուց ազդեցութեան ներքեւ փարաւոն արքայն յանկարծ ինք զինքը Նեղոսի ափանց վրայ տեղափոխուած կը տեսնէ, ինչպէս հեռաւոր ապագան ալ՝ ի մերձագոյն կէտն մի ժամուց գիշերոյ: Գիշերային ստուերաց միջէն կը տեսնէ Բաղդասար՝ վճռաբեր հրեշտակի թաթն, և կը կարգայ իւր մահուան և Բաբելոնի կործանման այս ահաւոր վճիռս. « Մաւե, քեկեղ, փարեգ »: Գիշերային անըջոց և աստեղաց լուսոյն մէջ կը տեսնէ Արտաւան Դ. կնքուած իւր և պարթեական հարստութեան անկանգնելի անկումը: Ահ, գիշերոյ խորերէն բազմաշաւիղ ուղիներ կը ձգուին գէպ ի երեակերպութեան և բանաստեղծութեան անհաս բարձունքն, և Պաւնասոսի Մուսայից երգերու մեծագոյն մասն իսկ՝ գիշերաժամու ներշնչութիւններ են:

Այո՛, պատմական աշխարհէն՝ երեակայութեան սահմաններու մէջ թեւակոխելով, կը տեսնեմ ահա երեւրջալուսի նման լուսասփիւռ հորիզոն մի, որուն միջէն կը յառաջէ հովէն աւելի արագընթաց և Պեգասոսի թեւերուն վրայ հեծած շիկաւարմիր և գանգրահեր պատանի մի, մշտադալար դափնեայ պսակաւն արտախուրեալ: Անոր աջ և ձախ կողմէն կ'ընթանան պսակազարդ Մուսայից պարք. իսկ յառաջոյ՝ հսկայից ջոկք, և ետեւէն ալ գաճաճներու բազմութիւն մի. որոնք որչափ կը

ճգնին յառաջել՝ այնչափ ալ ետե կը մնան։ Անշուշտ պիտի հարցնես, ընթերցող, թէ ո՞վ է արգեօք պատանիդ այդ սիրաշատ, և թէ ո՞ւր կը գիմէ 'ի մթան գիշերոյ։ Է՛ նա գիշերոյ ծնունդը, տուրն ջեան և լուսոյ որդին, մարդկութեան արփուն և զուարթուն հասակն և բանաստեղծութեան անձնաւորութիւնը։ Կու գայ երգել զլուսինն և աստեղազարդ երկինքը. կու գայ լուսաւորել գիշերոյ ստուերքը և ընդհատել զլուսութիւն։ Անոր կտրած անցած անապատներն և ապառաժները՝ վարդ և շուշան կը փթթեցնեն ահա. իսկ ծաղկազուարճ հովիտներն՝ ամայութիւն, աւերակ, հուր և ծուխ։ Այսպէս անմատոյց բարձրութիւններն ալ անոր ընթացիցը վրայ խորանդունդ վհերու կը փոխուին։ Այո՛, բանաստեղծութեան քնարն ևս հանգոյն սիրոյ՝ գիշերային լուսութեան մէջ լարուեցաւ և հնչեց զառաջինն և պիտի հնչէ ցվերջ աշխարհի։ Անտի անցաւ 'ի վրանս հովուաց և երկրագործաց անդաստաններուն մէջ. ծաղկազարդ հովիտներէն՝ բարձրացաւ 'ի բլուրս և 'ի լեռս, և 'ի լեռանց բարձանց՝ իջաւ պատերազմական դաշտերուն վրայ. հուր և բոց սփռեց ազգաց և ազանց մեռած սրտերու մէջ, և ընթարմացած մարդկութեան երակաց մէջ աւրին և աւին քալեցուց։ Ներշնչեց արութիւն քաջութեան. սրեց զգէնս և զեռանդն պատերազմողի. խզեց գերութեան շղթաները. հանեց մեծ և անուանի գիւցազոճներ, և 'ի ձայն հոմերական կամ ժողովրդական Դիւցազներգութեանց փոխադրեց զնոսա 'ի կաճառս երկնից և աստեղաց, և աստուածացոյց իսկ։ Բանաստեղծութիւնն և գիշեր իջուցին մարդակերպ զլուսինն և զաստեղս յերկնից՝ յերկիր՝ սիրոյ և երգոց թեւերուն վրայ, և աստեղաբաշխութեան չի գտածը՝ նոքա ունել և վա-

յերել իսկ կարծեցին։ Միով բանիւ, ազգաց աւանդութիւններն և այլաբանական վէպերը՝ լի են և հոծ արարուածներով, ուսկից քաջ կը տեսնուի գիշերոյ չքնաղ ազդեցութիւնը՝ բանաստեղծութեան վրայ, ինչպէս փոխադարձաբար բանաստեղծութեան ստեղծագործութիւններն ալ գիշերոյ լուսութեան մէջ։ Ես կը լռեմ, թող խօսին այն ուրուականներն, ստուերներն և վհուկները, որոնք թատրերգութեանց մէջ վսեմագոյն տեսիլներն են, և գիշերը միայն ներշնչեց մարդկան հանել զանոնք թատերաբեմին վրայ։

Իսկ դու բանաւոր ծաղիկդ մարդկութեան, ժի՛ր պատանի, որ կենաց բաժակաւը պատարուն՝ բանաստեղծութեան հետ թե թեի տուած՝ կը յառաջես կե՛ցադոյս ծաղկազուարճ հովիտներէն դէպ 'ի դժուարակոխ բարձունս երկնաշու ասպարիզիդ. որ ընդոտուցեալ ընդ բիւր գահավէժս և խորխորատս վտանգաց՝ ընտանի յարկէն կամ շինական կեանքէն կը հոսես ինք զինքդ 'ի յորձանս քաղաքաժողով ընկերութեան մարդկան և բիւրազգի յարաբերութեանց նոցին, վախցի՛ր գիշերոյ երկայնեալ ստուերներէն և ստուերաց մէջ դարանեալ մարդասպաններէն աւելի, Բաբելոնի այն մարմնասէր դատերաց լուսածագող կանթեղներէն և երաժշտական նուագներէն, որոնք սակաւօրեայ կենաց հետ՝ անմահունակ հոգիդ իսկ կարող են դիւրաւ թակարթել. մանաւանդ թէ քոյ կեանքը կ'առնուն և իրենց մահը քեզ կու տան բաժին։ Եւ այնուհետեւ ուրախութեան բաժակդ՝ շուտով փոխեսցի 'ի թոյն դառնութեան, և ծաղիկ հասակը քեզի ալ ուրիշ բան չպիտի պողաբերէ՝ բայց եթէ խոցոտիչ փուշեր և տատասկներ։ Կը տեսնենս արդեօք հոգւոյդ ('ի բնէ հաւատացեալ) դիմացը

նկարուած բացական և անշիջանելի հնոցը . գե-
հեանն է այդ աղիողորմ բռնակալութեան դժոխոց :
Կը տեսնեմ երկժանեւոր գիւցազին Բելիարայ
կառքը՝ հրեղէն անիւներով, զոր կը քաշեն եօթ-
նաթիւ գեղանուհիներ մահացու մեղաց առ 'ի գա-
հավիթել անդ . ահ, անդ պիտի տանին և զքեզ՝ 'ի
լաց և 'ի կոծ յաւիտենից, եթէ չի գարշիս և մեր-
ժիս անոնց բնակարաններէն :

Իսկ մենք յառաջ վարելով բանահիւսութեան
թելը՝ պետք ենք ըսել, թէ նկարչութիւնն իսկ՝ որ
քոյր է Բանաստեղծութեան, և ոչ միայն անոր դը-
րածը՝ կը նկարէ և ստեղծագործուած բառերն և
գաղափարները՝ կը կենդանացնէ, այլ նոյն ինքն
յաճախ կը ստեղծէ, և ստեղծածները՝ կը գեղերեսէ
երանգօք, մեծապէս ներշնչուեցաւ գիշերոյ ազդե-
ցութիւններէն : Եւ ո՞վ կրնայ սուղ բանիւ ածել 'ի
հանգէս բոլոր այն գիշերային տեսարանները, զորս
նա օրուան լուսովը նկարեց և այսօր կը ներկա-
յանան մեզ իբրեւ մի մի անգին գլուխ գործոցներ :
Մանաւանդ թէ քանի՛, քանի հրաշակերտը նկար-
չութեան և պայծառացուցիչը բնութեան և հան-
ճարոյ պիտի մնային յաւիտենաւ անգնահատելի,
եթէ գիշերոյ ստուերները չի դաշնակաւորէին ա-
նոնց հետ՝ կրկին ևս հիապանշ գործելու համար :

Սակայն գիշերն իւր երազութեամբը կը վարէ կը
տանի զիս, և ես չեմ բաւական գրել զամենայն :
Թանձր քունը՝ կապարի պէս ծանրացած է արդ-
աշացս վրայ . գրիչը ձեռքէս վար կ'իյնայ, բայց ոչ
եռանդն հոգւոյս :

Իսկ դու, ընթերցող, եթէ գիտես քաջ հիւսել
զիմաստասիրութիւնն՝ ընդ բանաստեղծութեան, և
միտքը՝ սրտի հետ, օ՛ն առեալ յառաջ վարէ գիշե-
րոյ երգը, մինչև որ խառնուի այն տունջեան հետ :

Ահաւասիկ քեզ գիշեր խորհրդապատում . զի ինձ
կը մնայ այսուհետեւ տիւ զուարթարար : Սակայն
դու, հայր, որ բնաւից ես տէր և արարող գիշերոյ .
դու, բուսուրբ ձեռքդ փակէ իմ աչքերս 'ի քուն,
և յարո՛ զիս անգրէն ընդ այդս այգուն՝ արթուն և
զուարթուն :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0685908

